

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Шкурупій Катерина Ігорівна

**РОЗВИТОК ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ПРОЦЕСІ
ГУРТКОВОЇ РОБОТИ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка. Логопедія)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О. В. Колишкін,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ К. І. Шкурупій
« ____ » _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	8
1.1. Розвиток творчого самовираження дітей середнього шкільного віку як психолого-педагогічна проблема.....	8
1.2. Особливості процесу розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу.....	18
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ.....	28
2.1. Методика визначення стану розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями.....	28
2.2. Особливості впровадження гурткової роботи в спеціальній школі для учнів з інтелектуальними порушеннями.....	41
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	52
3.1. Зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи в умовах спеціального освітнього закладу	52
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	63
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність теми. Демократичні перетворення, що відбуваються в нашій державі, вказують на необхідність удосконалення системи освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. У дослідженнях останніх років відмічається тривожна тенденція зростання кількості дітей з відхиленнями фізичного та психічного здоров'я. Громадська тривога за стан та положення в школі дітей з різними порушеннями психофізичного розвитку, визнання необхідності посилення психолого-педагогічного впливу на покращення та збереження їхнього психічного та фізичного здоров'я спонукають до ряду невідкладних завдань обґрунтування та створення адекватної системи шкільного навчання та виховання таких дітей.

Нові підходи до вивчення порушень психофізичного розвитку, їх структури, глибини та потенційних можливостей дітей означеної категорії потребують ґрунтовного дослідження всіх компонентів спеціальної освіти (змісту, форм, методів), запровадження інноваційних технологій і нових комплексних програм щодо корекційної роботи з такими дітьми.

Процес впровадження гурткової роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу має своє відображення в дослідженнях О. Вержиховської, В. Липи, М. Матвєєвої, С. Миронової, В. Синьова, О. Хохліної та ін. До проблеми підростаючого покоління в системі позакласної діяльності зверталися в своїх працях та пошуках відомі вчені-дефектологи В. Липа, І. Колесник, В. Засенко та ін.

У спеціальній освіті проблема творчого самовираження учнів з інтелектуальними порушеннями розглядається в системі складних суспільних відносин (накопичення соціально-культурного досвіду, формування якостей активного громадянина). Особливе місце в сучасному навчанні має робота в парах або малих групах. У такій діяльності засвоюється досвід співробітництва, спілкування, відповідальності. До речі, дуже важливо, щоб склад груп був динамічний, увесь час змінювався, що позитивно впливає на взаємини та мікроклімат.

Відсутність наукових досліджень та навчально-методичного забезпечення щодо процесу розвитку творчого самовираження учнів з інтелектуальними порушеннями, необхідність впровадження гурткової роботи в освітній процес наголошують на тому, що означена проблема залишається складною, мало розробленою і в практиці роботи педагогічних колективів реалізується недостатньо. Актуальність виділеної проблеми й позначені невідповідності дозволили сформулювати тему дослідження: «Розвиток творчого самовираження учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі гурткової роботи».

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: «Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0121 U 09109).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність змісту гурткової роботи для розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в умовах закладу спеціальної освіти.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичні аспекти процесу розвитку творчого самовираження учнів з інтелектуальними порушеннями в ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури.

2. Проаналізувати особливості процесу розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу.

3. Визначити показники і стану розвитку творчого самовираження в дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями та критерії їх оцінювання.

4. Розкрити особливості впровадження гурткової роботи в спеціальній школі для учнів з інтелектуальними порушеннями.

5. Розробити зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи в умовах спеціального освітнього закладу.

Об'єкт дослідження – процес творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього процесу.

Предмет дослідження – шляхи розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність змісту гурткової роботи для розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в умовах закладу спеціальної освіти; проаналізовано особливості процесу розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи; визначено стан творчого самовираження в дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями; розроблено засоби розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середніх класів в процесі гурткової роботи.

Уточнено сутність поняття «творче самовираження». Подальшого розвитку набули форми і методи стимулювання розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено та апробовано засоби розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середніх класів в процесі гурткової роботи, які реалізовано в ході комплексу спеціальних позаурочних корекційно-розвивальних занять. Використання засобів розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі гурткової роботи, впровадження особистісно-орієнтованого підходу в процесі гурткової роботи в спеціальній школі для дітей означеної нозології сприяє підвищенню рівня розвитку пізнавальних процесів дітей означеної нозології, покращенню процесу

їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Основні результати дослідження можуть бути використані для вчителів і вихователів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, батьків, студентів-дефектологів ЗВО під час викладання відповідних дисциплін, при розробці навчально-виховних програм для дітей означеної нозології. Результати дослідження впроваджено в освітній процес Сумського ЗЗСО спеціальної школи Сумської міської ради (акт від 25 травня 2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися під час проведення «Круглого столу» з проблем психолого-педагогічної і соціальної реабілітації, соціально-трудової адаптації та інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в рамках проблемної групи за темою «Формування безперешкодного середовища для життєдіяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я»; під час участі у VI Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2020 р., м. Суми); під час участі у VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2021 р., м. Суми); під час участі у VII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2021 р., м. Суми).

Публікації. Зміст наукової роботи висвітлено у 2 наукових статтях: «Особливості впровадження гурткової роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу», яка була опублікована у збірнику наукових праць VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2021 р., м. Суми); «Зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі гурткової роботи», яка була опублікована у збірнику наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції «Корекційно-реабілітаційна

діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (24 листопад 2021 р., м. Суми).

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів і загальних висновків, списку використаних джерел (80 найменувань) та 8 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає – 94 сторінки, з них – 72 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1. Розвиток творчого самовираження дітей середнього шкільного віку як психолого-педагогічна проблема

В процесі історико-суспільного онтогенезу, людина сформувалась як соціальний суб'єкт, який розвивається за законами певної держави, системи міжособистісних відносин, духовного життя суспільства, в якому духовний світ і життєві плани особистості, реалізуються в залежності від рівня загальної і соціальної активності кожної особистості, усвідомлення мети і сенсу життя [9].

Розвиток творчого самовираження особистості, особливо в умовах глобальних соціально-економічних перетворень сучасного суспільства, є завданням актуальним, оскільки акцентує увагу на підготовку дітей не тільки до соціальної адаптації, а й до активного засвоєння і перетворення ситуації соціальних змін.

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень визначаються поняття «самовираження», «особистісне самовираження», «творче самовираження». Виявлено існування тісного взаємозв'язку між самовираженням і домаганням визнання, самореалізації особистості [12].

Дослідники термін «самовираження» кваліфікують як відображення зовні внутрішніх почуттів (потреб, інтересів, мотивів, тощо) особистості. Фахівці підкреслюють, що потреба у самовираженні реалізується прагненням особистості продемонструвати іншим свою «самість». Процес самовираження перебуває у прямій залежності від розвитку самосвідомості, сформованості емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших. Істинний процес самовираження повинен бути творчим. В основі творчого самовираження лежить творча свобода особистості [7; 25; 80].

Активність визначається як здатність тієї чи іншої системи до саморозвитку, саморегулювання. Вона розглядається як джерело перетворення або підтримки особою життєво значущих зв'язків із навколишнім світом. Необхідною компонентом пізнання світу є творче самовираження людини, яке, в широкому сенсі, розглядається як здатність вступати у взаємодію із самим собою і навколишнім середовищем [5; 66].

Досліджуючи проблеми особової самореалізації, К. Абульханова-Славська вважає її найголовнішою складовою частиною стратегії життєвої дороги людини і одночасно засобом досягнення мети життя, найвищою, головнішою потребою людини – потребою в самовираженні і самоствердженні.

«Самовираження» і «самореалізація» – діалектично зв'язані поняття, які фіксують сутнісні моменти і аспекти розвитку особистості. «Самовираження, особливо для підлітків і юних, виникає дуже гостро, виявляючись принциповим не лише для виявлення свого «Я»..., але і як одна з важливих умов адекватного і гармонійного розвитку» [1].

Автор виділяє принципові умови адекватного самовираження особи:

- самопізнання, яке використовує діалог як головний засіб, у тому числі діалог його реалізації;
- виготовлення адекватної самооцінки;
- уважне і бережливе відношення тих, хто оточує, до цінностей особистості і особистості до цінностей оточуючих людей [1; 38].

Таким чином, самовираження тісно пов'язане з образом свого «Я», з самопізнанням і самооцінкою здібностей, співвідношенням їх з потребами. Воно є необхідним моментом самореалізації і в той же час її індикатором, умовою і складовою частиною на етапі соціальної самореалізації особистості.

Творче самовираження визначається як активне прагнення людини здійснитися «тут і зараз», реалізувати своє «Вище Я» через освіту, вдосконалити себе на основі прагнення до Ідеалу, за допомогою прояву і розвитку своїх особистих можливостей і здібностей в процесі перетворення і створення нових художніх образів, творів і дій (у конкретній творчій

діяльності), як творча активна позиція, яка ґрунтується на втіленні особисто-значних сенсів у власне створеному художньому образі, обумовлює інтерес до самостійних пошуків неординарних шляхів вирішення завдань, автори підкреслюють творчий характер процесу самовираження і зв'язок його з художньою діяльністю [25].

Функціонування психологічного механізму творчості проходить ряд етапів: підготовка, задум, пошук, реалізація. Самовираження є також процесом, що має свої етапи, які близькі до етапів творчої діяльності: мотивація, розкриття, втілення, пізнання, розвиток.

У творчій діяльності найбільше значення мають внутрішні мотиви, які виражають прагнення людини реалізувати себе, проявити свої можливості, вступити в нові взаємини з навколишнім світом, стати самим собою, тобто творчо самовиразитися. Це прагнення є в кожному індивіді, і воно чекає лише відповідних умов для свого звільнення і прояву [15; 36; 60].

Таким чином, творчість визначається як діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей і містить в своєму контексті два аспекти: особистий і процесуальний.

Розвиток людини у взаємодії і під впливом навколишнього середовища у загальному вигляді можна визначити як процес і результат її соціалізації, тобто засвоєння і відтворення культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвитку і самореалізації. Розвиток – загальний процес становлення людини; соціалізація – розвиток, обумовлений конкретними соціальними умовами.

У зв'язку з реформуванням освітньої галузі особливої актуальності набувають проблеми, які пов'язані із соціальним і особистісним розвитком дітей, де творче самовираження виявляється тим чинником, урахування якого є необхідним для правильного розуміння й оцінки перспектив розвитку особистості школяра. В цьому аспекті постає необхідність врахування таких психолого-педагогічних умов, які мають забезпечувати процес соціального розвитку сучасних школярів:

– потребу у ствердженні та реалізації себе як особистості, потребу стати значущим для інших, прагнення належним чином бути оціненим оточуючими. Саме ці потреби мають стати основою діяльності сучасної школи;

– тільки за умов власної активності особистості в різноманітних формах діяльності, де провідна діяльність учня набуває характеру самодіяльності, відбувається задоволення пізнавальних потреб та інтересів дитини;

– потребу у саморозвитку, що принесе йому відчуття радості й задоволення, завдяки чому відбувається ефективний соціальний розвиток школяра;

– творче самовираження розглядати як становлення відповідальної особистості, що в міру свого особистісного зростання повинна активніше брати участь у визначенні цілей і завдань своєї діяльності, її плануванні, контролі, оцінці результатів, корекції та її реалізації. Тому треба створювати такі умови, які б давали змогу учню стати повноцінним суб'єктом навчальної діяльності;

– соціальне становлення особистості в сучасній школі, яке передбачає розвиток її чуттєво-емоційної сфери та розвиток найкращих духовних якостей підростаючого покоління [13; 35].

Важливе місце у формуванні творчого самовираження особистості належить школі, тому що саме в дитячому віці закладаються основи тих властивостей і якостей особистості, які визначають соціальний вигляд і подальший життєвий шлях особистості.

В сучасних психолого-педагогічних дослідженнях творче самовираження розглядають як інтегральну характеристику особистості в трьох аспектах: *стан суб'єкта, якість особистості, її відношення до діяльності* (взаємозв'язок суб'єкта з середовищем) і *міру виявлення соціальної дієздатності особистості*. В процесі розробки загальної характеристики творчого самовираження школяра молодшого віку особлива увага акцентується на урахуванні розвитку світоглядних, морально-етичних, колективно-творчих уявлень, різних понять, які характеризують *ступінь розуміння* важливості і корисності для всього колективу, активної участі в суспільній діяльності на користь колективного

результату, а також *готовності індивіда активно включатися в діяльність і опановувати її відповідно до встановлених суспільних та стандартизованих шкільних норм учнів певного віку [11; 20; 78].*

У психологічному дослідженні, К. Абульханова-Славська розглядає поняття «активність», як функціонально-динамічну якість особистості, яка інтегрує і регулює в динаміці всю її особистісну структуру (потреби, здібності, волю, свідомість) і виявляється в діяльності, що організовується, упорядковується та структурується самим суб'єктом. Суб'єкт, в свою чергу, модулює діяльність, спілкування і поведінку, встановлюючи міру своєї активності, рівень складності, ступінь напруженості, реалізуючи в кожному виді й формі діяльності свою спрямованість та особистий досвід. Отже, активність, на її думку, це властивий особистості спосіб об'єктивації, самовираження (у діяльності, спілкуванні, життєвому шляху в цілому) у відповідності з її вищими потребами і цінностями [1; 50].

Творча активність трактується як здатність соціального суб'єкта до цілеспрямованої взаємодії з навколишнім середовищем в процесі, якої відбувається перетворення і середовища, і суб'єкта. Тому особистість є істотою соціальною, яка повторює спільні для всіх погляди, виконує спільні для всіх звичаї, виявляє спільні для всіх дії, тобто вона підпорядкована суспільним вимогам і не може розглядатися поза її соціальним життям [24; 40].

Досліджуючи проблему розвитку творчого самовираження, Р. Казакова акцентує увагу на тому, що первинні основи творчого самовираження, необхідно формувати вже в дошкільному віці, виховуючи у дитини розумні потреби і звички, які здатні бути стимулом її творчого самовираження: потребу в спілкуванні з дорослими й дітьми, що реалізовується в здатності *долати* заради спілкування з оточуючими такі *негативні якості* особистості як: замкнутість, нерішучість, боязкість, заздрість, егоїзм тощо; потребу працювати, *долати* ради цього лінь, недбалість, квапливість; *і розвивати позитивні якості*: звичку позитивно ставитись до своїх і суспільних результатів праці; виконувати необхідні правила поведінки в колективі дітей (в іграх, побуті, на заняттях, в

процесі спілкування); потребу в пізнанні навколишньої дійсності, в засвоєнні соціального досвіду; бажання бути сильним, спритним, витривалим [25; 52].

Розвиток творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку належить до тих процесів, за допомогою яких особистість вчиться жити і ефективно взаємодіяти з іншими людьми, оскільки включає засвоєння знань, норм, цінностей суспільства. Успішність розвитку творчого самовираження молодшого школяра в естетичній діяльності залежить від обліку стихійного і цілеспрямованого впливу соціалізації на всі процеси становлення особистості як суб'єкта суспільних відносин.

Розвиток творчого самовираження означає встановлення відносин з соціумом на основі очищення естетичної атмосфери, в якій живе дитина, пробудження у неї активності у відборі насправді художніх цінностей, повідомлення їй знань і законів краси, що входить до завдань виховання естетичної активності. Естетична активність багатозначна, є показником вихованості дитини молодшого шкільного віку і виражається в активності естетичного сприйняття: бачення краси природи, творів мистецтва, вміння протиставити негативним проявам осмислене сприйняття краси світу, його значущість для всіх і кожного окремо.

Процес розвитку творчого самовираження особистості в умовах естетичної діяльності має широкий соціально-педагогічний діапазон. Активність дитини є важливою передумовою і результатом її розвитку та перетворення життя, що оточує. Якщо навчання, заняття за інтересами в позаурочний час, особистий час учнів – усе його життя пройняті естетичної спрямованістю, то у молодшого школяра з'являється бажання вносити елементи прекрасного до свого життя не епізодично, а постійно, набуваючи рис способу життя. Це, в свою чергу, передбачає безперервне вдосконалення естетичного потенціалу особистості молодшого школяра, його естетичного розвитку на основі творчості і перетворює взаємодії зі однолітками, педагогами, батьками і навколишньою дійсністю.

На думку О. Кононко, дитина, для розвитку себе як соціальної істоти, має використати досвід інших, апробувати його на практиці, виявити власну *активність* й пройти процес входження в нове соціальне середовище та *інтеграцію* з ним, долаючи послідовно три фази свого становлення:

– I фаза – *адаптація*, дитина засвоює суспільні норми, оволодіває відповідними формами і засобами діяльності, реалізує об'єктивну необхідність «бути такою, як усі», що досягається втратою певних індивідуальних рис;

– II фаза – *індивідуалізація*, породжується загостреним протиріччям між досягнутим дитиною результатом адаптації і незадоволеною потребою виявити свою індивідуальність, трансформувати її в групі;

– III фаза – *інтеграція* дитини з групою: вона прагне зберегти лише ті індивідуальні риси, які відповідають необхідності розвитку групи, до складу якої вона входить, а також власній потребі здійснити певний особистісний внесок у життя групи. До певної міри група теж змінює свої норми, перейнявши ті риси, які вона вважає ціннісно-значущими для свого розвитку. Таким чином відбувається взаємна трансформація зростаючої особистості та групи [19].

Відповідно до спрямованості активності дітей молодшого шкільного віку А. Мудрик виділяє такі сфери їх життєдіяльності: *сфера пізнання* (у якій відбувається реалізація активності дитини, спрямованої на пізнання світу); *сфера предметно-практичної діяльності* (у якій реалізується активність, яка спрямована на доступне учневі визначеного віку перетворення навколишнього світу), *сфера гри* (у якій реалізується гедоністична активність); *сфера спорту* (у якій реалізується рухова активність), *сфера спілкування* (активність спрямована на пізнання людей і взаємодії з ними); *сфера саморегуляції* (активність спрямована на пізнання і перетворення себе самого), в яких школяр має об'єктивні можливості виступати як: «суб'єкт – що володіє свідомістю, самосвідомістю, рефлексією, здатний до соціальної активності, а також володіє визначеною свободою вибору» [28].

Творче самовираження учнів, на думку Т. Мальковської, необхідно розглядати як інтегральне поняття, яке може виявлятися, і як спонукач до

діяльності, і як стійка риса особистості: цілеспрямована, ініціативна, життєдіяльна, відповідальна з високою вимогливістю до себе, яка реалізується як перетворююча здатність у відповідних соціальних знаннях, уміннях і навичках. Згідно з цим вона виділяє такі критерії творчого самовираження: спрямованість соціальних орієнтацій, кількісні та якісні показники провідних видів діяльності та мотиви, які спонукають до взаємодії з оточуючими людьми [42].

До структури активності, на думку сучасних дослідників, входять такі три основні її компоненти: *суб'єкт активності*, *предмет активності* (види діяльності) та *засоби активності* (під засобами розуміють форми виявлення активності) і поділяють розвиток активності у формуванні особистості на такі три етапи. *На першому* етапі відбувається включення учня в процес навчання і виховання та формування в нього потенційної готовності до діяльності; *на другому* етапі відбувається реалізація активності через розширену та ускладнену діяльність, межі якої враховуються індивідуальними можливостями виявлення активності; *третьій* етап характеризується готовністю учня активно діяти на більш високому рівні в більш складних видах діяльності. У цій моделі активності, можемо побачити функціональні зв'язки активності та діяльності, де модель активності вказує на характер зміни діяльності, яка залежить від характеру зміни активності [7; 14; 25; 54].

Творче самовираження проявляється в яскравому, творчому виконанні суб'єктом функцій, здійснюючи діяльність ініціативного або новаторського характеру. Творча активність є не тільки дійовим станом учня, а й яскравим показником цієї діяльності, тобто проявом певних якостей особистості. Структурними компонентами творчої активності є: синтез творчих здібностей і творчої мотивації, а до структури музично-творчої активності входить наявність індивідуально-психологічних особливостей (система музичних здібностей), яка дуже важлива для розвитку творчого потенціалу особистості її ціннісних і світоглядних орієнтацій, культурного досвіду [17].

Естетична активність особистості виявляється в творчості здатністю інтуїтивно або свідомо сприймати й здійснювати перетворення в навколишній дійсності або мистецтві. Тому, доцільно забезпечити активну участь дітей в комплексі різних видів мистецтва, в тому числі під час використання засобів арт-терапії, як необхідної умови для формування естетичної активності дітей молодшого шкільного віку.

В сучасних педагогічних дослідженнях виділяють *чотири стадії* процесу перетворення духовних потреб в активну соціальну діяльність: на *першій* формуються духовні потреби шляхом пробудження, розвитку і стимулювання інтересу до знань, науки, культури та духовного спілкування; на *другій* особистість проходить через *репродуктивний* рівень: залучається до духовних цінностей, опановує їх, споживає духовні блага суспільства; і *продуктивний* рівень, на якому особистість сама створює духовні цінності, щось нове; на *третьій* особистість виробляє визначені морально-психологічні, ідеологічні, світоглядні установки, переконання, ідеали – визначену життєву позицію; *четверта*, заключна стадія процесу полягає в активній соціальній діяльності, що будується відповідно до життєвої позиції, виробленої під впливом спожитих і створених нею духовних цінностей [5; 18; 34].

Найважливішою рисою сучасної освіти є спрямованість на те, щоб готувати учнів до активного засвоєння і перетворення ситуації соціальних змін. Актуальність формування творчого самовираження молодшого школяра в естетичній діяльності полягає у наявності морального педагогічного впливу по відношенню до спонтанного розвитку дітей у їх естетичному становленні. Інші вихідні положення теорії естетичної діяльності полягають у визнанні значення і духовної цінності для людини прекрасного, витонченого. Необхідним також є гармонійне вирішення комплексу задач в процесі естетичного розвитку учнів: естетичного виховання з метою розвитку духовних сутнісних сил і творчих здібностей школяра; залучення їх до активної творчої діяльності.

В ході аналізу сучасних наукових джерел виявлено, що характеристики творчого самовираження особистості передбачають наявність трьох складових [17; 25; 77]:

– *стійкі внутрішньо-особистісні детермінанти*, що характеризують людину як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності. Ці детермінанти формуються у процесі розвитку, виховання та активної взаємодії людини з навколишнім світом і поділяються на: *конструктивні* (почуття симпатії до однолітка, емпатії, товарищескості, дружби; співпереживання, турбота, допомога та ін.), які потрібно стимулювати; *деструктивні* (тривожність, імпульсивність, агресивність, замкнутість, невпевненість та ін.), які потрібно гальмувати.

– *процес діяльності*: інтенсивність тих змін, які дитина вносить у навчально-виховний процес та різноманітність сполучення елементів діяльності та спілкування, праці та пізнання, що надають соціальній діяльності індивідуально неповторний характер.

– *умови й фактори соціальної ситуації*, в якій діє індивід: умови родинного середовища; інтенсивність залучення до колективних форм організації діяльності (художньо-ігрової, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, суспільно-корисної); особливості взаємодії «вчитель – учень», що забезпечує ситуацію продуктивної спільної діяльності, під час якої виникають найтісніші мотиваційні контакти.

В різних галузях загальної наукової літератури це поняття розглядається, як: стан суб'єкта, якість суб'єкта (його відношення до діяльності), яка проявляється в ході взаємодії суб'єкта з середовищем та визначається мірою вираження соціальної дієздатності людини, що характеризується своєю цілеспрямованістю, енергійністю, посиленою діяльністю, творчим (продуктивним) чи нетворчим (репродуктивним) процесом, у різних видах життєдіяльності: пізнанні, предметно-практичній діяльності, грі, спорті, спілкуванні, саморегуляції тощо.

Більшість дослідників наголошують на тому, що творче самовираження не є ізольованою людською якістю, яка притаманна певному індивіду, а уявляє собою «інтегральну властивість» особистості, яка реалізується в різних видах навчально-пізнавальної, суспільно-корисної, художньо-естетичної тощо діяльності. З суспільної позиції важлива ступінь прояву творчого самовираження індивіда, це його самостійність, ініціативність в напрямку естетично-творчої діяльності, бажання приймати участь в художній самодіяльності й демонструвати свої здобутки.

Таким чином, в ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено психолого-педагогічну проблему розвитку творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку, яке визначається як процес, спрямований на розкриття і втілення свого внутрішнього світу, дозволяючи в наочно-практичних видах діяльності максимально використовувати свої задатки і можливості. Виділяють наступні функції творчого самовираження: емоційно-експресивну, комунікативну, терапевтичну; художньо-естетичну. Самовираження є також процесом, що має свої етапи, які близькі етапам творчої діяльності: мотивація, розкриття, втілення, пізнання, розвиток. В світлі вікових особливостей творчого самовираження проблема управління активністю особи набуває глибшого сенсу: постійна спонука учнів до енергійної, цілеспрямованої освіти, подолання пасивної і типової діяльності, спаду і застою в розумовій роботі.

1.2. Особливості процесу розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується численними негативними явищами, які відображають різні аспекти кризи духовності у суспільстві. У цих обставинах особливо актуальним постає пошук шляхів і способів духовно-морального становлення підростаючого покоління, що, в свою чергу, є найважливішою складовою розвитку держави. В умовах реформування сучасної освіти освітні установи залишаються основним

соціальним інститутом, який забезпечує виховний процес і реальну інтеграцію різних суб'єктів виховання.

У дослідженнях останніх років відмічається тривожна тенденція зростання кількості дітей з відхиленнями фізичного та психічного здоров'я, які зумовлюються біологічними, екологічними, соціально-психологічними та іншими чинниками, а також їх поєднанням. Зростаюча громадська тривога за стан та положення в школі дітей з різними вадами психічного розвитку, визнання необхідності посилення психолого-педагогічного впливу на покращення та збереження їх психічного та фізичного здоров'я ставлять в ряд невідкладних завдань обґрунтування та створення адекватної системи шкільного навчання та виховання цих дітей [23; 39; 57].

Діти з інтелектуальними порушеннями становлять найчисленнішу групу серед тих, які потребують спеціальної допомоги у процесі навчання та соціально-трудової адаптації.. Насправді, деякі дослідники наводять статистичні дані про те, що більше половини неповнолітніх правопорушників мають знижений рівень інтелектуального розвитку. Причини такого взаємозв'язку досить очевидні: дитина, яка не знайшла свого місця в школі через труднощі в навчанні, стає здобиччю вулиці, шукає самоствердження в асоціальній поведінці. Отже, налагодження системи допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями набуває важливого суспільного значення.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями характерні порушення пізнавальної діяльності, які обумовлені недостатністю пам'яті, уваги, інертністю психічних процесів, їх повільністю та зниженим переключенням. Основною причиною такого відставання, на думку більшості дослідників, є органічні ураження головного мозку, які можуть бути вродженими або виникати у внутрішньоутробному, припологовому, а також ранньому періоді життя дитини. У деяких випадках може спостерігатися й генетично обумовлена недостатність центральної нервової системи. Інтоксикації, інфекції, обмінно-трофічні розлади, травми і т. ін. ведуть до негрубих порушень темпу розвитку мозкових механізмів або викликають легкі церебральні органічні ушкодження.

Унаслідок цих порушень у дітей протягом досить тривалого періоду спостерігається функціональна незрілість центральної нервової системи, що, у свою чергу, виявляється в слабкості процесів гальмування та збудження, ускладненнях в утворенні складних умовних зв'язків [16; 27; 47].

Сучасний етап розвитку корекційної педагогіки відзначається постановкою освітніх проблем значно вищого рівня і передбачає дослідно-експериментальну роботу, пов'язану з адекватним засвоєнням учнями з інтелектуальними порушеннями навчального матеріалу (корегуванням і подальшим його опануванням).

Навчально-пізнавальна діяльність дітей з інтелектуальними порушеннями на всіх етапах процесу навчання (сприймання навчального матеріалу, його засвоєння та застосування набутих знань на практиці) характеризується певною своєрідністю. Під час сприймання навчального матеріалу у дітей даної категорії відбувається уповільнений темп його засвоєння, що спричинює фрагментарний, неповний обсяг накопичення знань, внаслідок чого утворюється обмежений досвід щодо змісту й обсягу матеріалу та накопичення неповних безпосередніх вражень про предмети і явища навколишньої дійсності. Зменшена можливість та неповноцінність отриманих уявлень, що формуються на звуженій чуттєвій основі, потребують корекції, додаткового розвитку і спеціальної організації навчальної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями з урахуванням їх психофізичних особливостей [22; 43].

Важливу роль в процесі розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу відіграє наявність пізнавального інтересу у даних учнів. Серед умов, які сприяють виникненню пізнавального інтересу до занять у дітей означеної нозології, виділяють:

- створення особливої емоційної атмосфери, яка спонукає дітей до активної діяльності;
- дотримання принципу від простого до складного (поступове ускладнення, поетапне формування понять);

- узгодженість дій, загальних вимог і рекомендацій;
- вміння відшукувати у досвіді дітей необхідних знань та їх використання при засвоєнні нового матеріалу;
- стимулювання фантазії дітей, формування уміння встановлювати асоціативні зв'язки;
- формування в процесі навчання системи прийомів мислення, загальних способів розумових дій (уміння аналізувати, порівнювати, ставити пізнавальні питання, виділяти істотне тощо) [33; 59].

Дотримання цих умов буде сприяти покращенню настрою дитини, впевненості в собі й у своїх силах, зацікавленості навчальним матеріалом, підвищенню рівня знань, умінь і навичок дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями та кращому його засвоєнню.

Одним із ефективних засобів розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями є естетичне виховання, що збагачує їхні художньо-естетичні знання, розширює світогляд, формує емоційну сприйнятливність, розвиває образне мислення, творчу уяву, дає змогу отримувати чуттєво-естетичну насолоду тощо [30; 49].

Об'єднуючи в собі загально-естетичні та корекційні цілі, естетичне виховання спрямоване на вирішення такого комплексу завдань: розвиток й збагачення естетичних уявлень за допомогою різних видів мистецтва, праці, природи, суспільних і міжособистісних відношень; формування художньо-естетичних і творчих здібностей, що сприяють подоланню негативних наслідків затримки психічного розвитку в емоційній сфері та успішній соціально-психологічній реабілітації [10]. Естетичне виховання допомагає вступити в певні зв'язки із зовнішнім світом, в естетичні відношення з дійсністю, змінюючи при цьому самого себе, свої здібності та свій внутрішній духовний світ, що сприяє розвитку та формуванню творчих здібностей і творчого самовираження особистості [65].

Згідно сучасним науковим уявленням, діти середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями за певних психолого-педагогічних умов здатні поступово «наздоганяти» своїх однолітків, що нормально розвиваються. Більшість фахівців не схильні абсолютизувати оптимістичний прогноз психічної корекції тимчасового відставання в розвитку кожного учня [27; 58].

Можна стверджувати також, що інтелектуальні порушення у дітей виявляється в сповільненому дозріванні емоційної і вольової сфер, в недостатньому розвитку мотивації і пізнавальної діяльності, обумовлюючи виникнення загальних і специфічних труднощів у навчанні. Багато в чому це умовний діагноз, оскільки під ним об'єднуються структурно і динамічно різні категорії дітей, у яких кінець кінцем виявляються загальні труднощі оволодіння шкільною програмою. При наданні їм своєчасної психологічної, педагогічної і медичної допомоги багато проблем згладжуються, і відставання в психічному розвитку стає менш помітним.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями характерні порушення (до того ж нерівномірні), які виявляються у зниженні психічної витривалості, працездатності і пізнавальної активності, в емоційно-вольових розладах, нестійкості уваги та у недоліках пам'яті, сенсомоторної координації, в той час як здатність мислити (інтегративна функція мозку) достатньо збережена. Зрозуміло, що порушення усіх таких функцій створює негативні передумови для розвитку мислення, проте своєчасне корекційне втручання дає відчутні позитивні наслідки; пізнавальна діяльність дитини вирівнюється і наближається до норми.

Діяльність дітей з інтелектуальними порушеннями характеризується загальною неорганізованістю, імпульсом, недостатньою цілеспрямованістю, слабкістю мовленнєвої регуляції; низькою активністю у всіх видах діяльності. Приступаючи до роботи, діти часто проявляють нерішучість, ставлять питання, які, як правило, торкаються того, що вже було сказано педагогом; іноді взагалі не можуть зрозуміти формулювання завдання [21; 46].

Недостатність регулюючої функції мовлення виявляється в утрудненнях дітей при словесному позначенні дій, які здійснюються, у виконанні завдань, які запропоновані мовленнєвою інструкцією [32].

Прості спостереження показують, що діти з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня до початку шкільного віку не відчують труднощів на рівні елементарного побутового спілкування з дорослими й однолітками. Вони володіють повсякденним побутовим словником і граматичними формами, для цього необхідними. Однак розширення словника зверненого мовлення за рамки багаторазово повторюваної побутової тематики приводить до того, що виникає нерозуміння деяких заданих дитині питань й інструкцій, що містять слова, значення яких невідоме або недостатньо ясне для дитини, або містять не засвоєні нею граматичні форми. Ускладнення розуміння можуть бути пов'язані й з недоліками вимови, які досить часто спостерігаються у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Труднощі в пізнавальній діяльності сповільнюють інтелектуальний розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями у дошкільному віці, але особливо проявляються на початку шкільного навчання: вони проявляються як безпосередньо в нерозумінні навчального матеріалу, так і в труднощах оволодіння читанням і письмом. Відзначаються й утруднення в оволодінні новими формами мовлення: оповіданням, міркуванням [39; 43; 61].

Навчальна діяльність дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями також має свою специфіку. Більшість дітей з інтелектуальними порушеннями не проявляють стійкості, позитивного відношення до навчальних занять і зберігають інтерес до гри та іграшок. Недорозвиненість емоційної та вольової сфери призводить до того, що навчальна діяльність виконується краще та швидше при наявності ігрових прийомів навчання, коли в процесі засвоєння нових знань зберігається не навчальна мотивація [56; 75].

Таким чином, навчальна мотивація школярів з інтелектуальними порушеннями відрізняється значною нестійкістю. Труднощі у навчанні обумовлені не лише недоліками пізнавальної діяльності, але і незрілістю емоційної і вольової сфер, не сформованістю особистісних якостей, проблемами спілкування, відхиленнями у поведінці.

Порушення соціальних контактів дітей з інтелектуальними порушеннями зумовлюють цілий ряд відхилень у формуванні особистості: змін в динаміці потреб; звуженням кола інтересів; відсутністю або різкою обмеженістю зовнішнього прояву внутрішніх емоційних станів дитини [70]. Саме тому процес розвитку творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу слід починати вже з раннього віку, із спеціального дошкільного закладу, де вирішуються такі компенсаторно-естетичні завдання:

- розвиток мовлення і мислення дитини, естетичних емоцій, відчуттів і уявлень, виховання безпосередньої адекватної емоційної чутливості;
- залучення дітей до діяльності в області мистецтва шляхом навчання їх первинним практичним умінням і художнім знанням; виховання прагнення вносити елементи прекрасного в навколишнє середовище та міжособистісні відносини;
- розвиток художньо-творчих здібностей в процесі різних видів практичної діяльності;
- розвиток пізнавальних дій, спрямованих на отримання і аналіз естетичної інформації [47; 51].

Естетичне виховання дітей з інтелектуальними порушеннями здійснюється за допомогою отримання повноцінних вражень про предмети, явища та навколишню дійсність. Для успішної організації дитячої діяльності важливе значення має взаємовідношення теоретичного пізнання з естетичним засвоєнням дійсності. Показником рівня естетичного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями є естетичні переживання і емоції, що утворюються при сприйнятті естетично значущих об'єктів, а показником рівня

їх емоційного розвитку виступають емоційно-естетичні реакції, позитивні емоції, встановлення оптимальних відносин з дійсністю [48].

Основною ланкою в процесі розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є освітній процес, який керується наступними принципами: зв'язок і єдність естетичного, етичного, трудового і фізичного виховання; організацією активної художньо-творчої діяльності і самодіяльності; впровадженням естетики у всі сфери дитячого життя (забезпечення естетичного середовища, залучення учнів до активної діяльності по її створенню і збереженню) [62]. Таким чином, матеріалізуючись в різних видах діяльності, пізнавально-образне мислення і художньо-естетичне відчуття можна розглядати як пізнавально-оцінне, що творить та перетворює діяльність, в результаті якої відображається взаємодія дитини з навколишньою дійсністю [37; 59].

Найголовнішим у процес розвитку творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є: збагачення їх естетичним досвідом, розширення сфери інтересів; підготовка до повноцінного, емоційно насиченого життя; розвиток комунікативних якостей. Інноваційні форми та методи навчання, зокрема такі як арт-терапія, не тільки виховують емоції, розвивають художній смак, творчу уяву дітей з інтелектуальними порушеннями, а і сприяють загальному психофізичному розвитку дітей, координацію рухів, підвищують життєвий тонус.

Особливістю естетичної діяльності з метою розвитку творчого самовираження є наявність здатності молодшого школяра підходити з естетичною міркою до усіх сторін людського життя, намагання до перетворення світу на основі розуміння прекрасного, витонченого у житті і мистецтві; пізнання у зв'язку з цим категорій естетики; розуміння естетичних цінностей та естетичних ідеалів культури і мистецтва. Важливим є розвиток естетичного ставлення до дійсності, естетичної потреби, естетичного смаку, що є однією з основних характеристик естетичної діяльності.

Естетична діяльність створює умови для прояву творчого самовираження молодшого школяра, причому активність чітко диференціюється, містить в собі безліч різноманітних відтінків відносин до людей: дитина шукає спілкування з певними людьми, вона впливає на них. Коли ж вона зайнята улюбленою справою, можуть проявитися якості то організатора, то виконавця. Творче самовираження при цьому сприяє формуванню таких сторін особистості, як гуманність, чуйність, турбота, почуття відповідальності за себе, за вчинки перед людьми, оскільки реалізується у вигляді соціально корисних дій, під впливом мотивів і стимулів, в основі яких лежать суспільно значущі потреби.

Таким чином, особливостями процесу розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу є систематичне і цілеспрямоване застосування інноваційних форм та методів навчання з урахуванням їх індивідуальних психологічних особливостей. Основою процесу розвитку творчого самовираження дітей означеної нозології повинна бути покладена естетична діяльність: естетична мобільність, естетико-культурна грамотність і соціальна дієздатність, що визначає способи орієнтування молодшого школяра у соціальній реальності при вирішенні виникаючих життєвих завдань, концентруючи духовну сутність особистості.

Висновки до розділу 1

В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу розвитку творчого самовираження учнів з інтелектуальними порушеннями. З'ясовано, що зазначений процес характеризується як процес, спрямований на розкриття і втілення свого внутрішнього світу, дозволяючи в наочно-практичних видах діяльності максимально використовувати свої задатки і можливості. Виділяють наступні функції творчого самовираження: емоційно-експресивну, комунікативну, терапевтичну; художньо-естетичну.

Самовираження є також процесом, що має свої етапи, які близькі етапам творчої діяльності: мотивація, розкриття, втілення, пізнання, розвиток.

В світлі вікових особливостей творчого самовираження проблема управління активністю особи набуває глибшого сенсу: постійна спонука учнів до енергійної, цілеспрямованої освіти, подолання пасивної і типової діяльності, спаду і застою в розумовій роботі.

Проаналізовано особливості процесу розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу, які передбачають систематичне і цілеспрямоване застосування інноваційних форм та методів навчання з урахуванням їх індивідуальних психологічних особливостей. Основою процесу розвитку творчого самовираження дітей означеної нозології повинна бути покладена естетична діяльність: естетична мобільність, естетико-культурна грамотність і соціальна дієздатність, що визначає способи орієнтування молодшого школяра у соціальній реальності при вирішенні виникаючих життєвих завдань, концентруючи духовну сутність особистості

Найголовнішим у процес розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є: збагачення їх естетичним досвідом, розширення сфери інтересів; підготовка до повноцінного, емоційно насиченого життя; розвиток комунікативних якостей. Інноваційні форми та методи навчання, зокрема такі як арт-терапія, не тільки виховують емоції, розвивають художній смак, творчу уяву дітей з інтелектуальними порушеннями, а і сприяють загальному психофізичному розвитку дітей, координацію рухів, підвищують життєвий тонус.

Таким чином, проблему розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями доцільно вирішувати за рахунок запровадження раціональної організації внутрішньо-шкільної гурткової роботи, що сприятиме більш глибокому і всебічному розвитку учнів, буде допомагати позитивно вирішувати завдання корекції і компенсації різних дефектів розвитку.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

2.1. Методика визначення стану розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями

Теоретичний аналіз проблеми розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, який здійснювався в ході експериментального дослідження, наголошує на принципово іншій стратегії організації освітнього процесу. Актуальність дослідження полягає в тому, що застосування гурткової роботи в процесі розвитку творчого самовираження з дітьми шкільного віку в учнів з інтелектуальними порушеннями є недостатньо розробленим.

У зв'язку з актуальністю і метою дослідження були поставлені наступні завдання:

- провести обстеження рівня розумового розвитку, визначити обсяг короткочасної образної пам'яті, стійкості уваги і динаміки працездатності дітей з інтелектуальними порушеннями;
- розробити та апробувати програму гуртка та заняття відповідно до індивідуальних особливостей дітей з інтелектуальними порушеннями;
- визначити ефективність проведених занять щодо розвитку творчого самовираження в процесі гурткової роботи учнів з інтелектуальними порушеннями.

У відповідності з метою і завданнями дослідження був розроблений план дослідно-експериментальної роботи, який включав два етапи:

Констатувальний етап. Метою даного етапу було визначення стану розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, вивчення індивідуально-психологічних

особливостей дітей з метою подальшого використання отриманих результатів в розробці занять гуртка. На цій стадії експерименту застосовувалися різні методики психологічного дослідження, метою яких було виявлення рівня розумового розвитку, оцінки шкільної мотивації, визначення об'єму короткочасної образної пам'яті та стійкості уваги і динаміки працездатності дітей.

Формувальний етап. Метою цього етапу була розробка змісту процесу розвитку творчого самовираження у дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи в умовах спеціального освітнього закладу відповідно до індивідуальних особливостей дітей означеної нозології.

В експериментальній роботі були задіяні учні початкових класів Сумського ЗЗСО спеціальної школи Сумської міської ради загальною кількістю 12 осіб. Вік дітей з легким ступенем розумової відсталості (F-70) складав від 14 до 15 років, тобто експериментальною роботою були охоплені діти сьомого та восьмого класів.

Були використані наступні методики [6; 30; 50]: методика Є. Замбіцявіченої для визначення рівня розумового розвитку, методика вивчення ставлення учнів до навчальних предметів Н. Казанцевої, методика «Таблиці Шульте», методика «Образна пам'ять», анкета для визначення шкільної мотивації учнів. Також були застосовані метод спостереження за поведінкою, діяльністю учнів під час занять та індивідуальні бесіди.

Для визначення рівня розумового розвитку була використана методика Є. Замбіцявіченої «Діагностика розумового розвитку» (додаток А). Методика складається з чотирьох субтестів. Даний тест проводився індивідуально з кожним учнем. Це дало можливість з'ясувати причини помилок і хід їх міркувань за допомогою додаткових питань. Результати відображені в табл. 2.1.

На основі підрахунку сумарного балу було встановлено, що на самому високому – четвертому рівні успішності знаходяться два учні – Дмитро та Михайло (82,5–81,25 %). На третьому рівні з оцінкою успішності 77,5–67,5 %

– шість учнів, на другому чотири учні (63,75–61,26 %), на першому рівні – немає жодного учня.

Таблиця 2.1

Результати опитування учнів з інтелектуальними порушеннями
за методикою визначення рівня розумового розвитку
на констатувальному етапі експерименту

Ім'я дитини	Номери субтестів (бал)				Сума балів	Рівень успішності	Оцінка успішності (ОУ), %
	1	2	3	4			
1. Михайло	9,0	7,0	7,5	9,0	32,5	4	81,25
2. Денис	8,0	6,5	8,0	8,5	31,0	3	77,50
3. Олександр	8,0	6,5	7,0	7,5	29,0	3	72,50
4. Максим	7,0	5,5	6,0	6,0	24,5	2	61,25
5. Ігор	9,0	6,0	7,5	8,0	30,5	3	76,25
6. Тетяна	7,5	6,0	6,5	7,0	27,0	3	67,50
7. Андрій	7,0	6,5	6,5	6,5	25,5	2	63,75
8. Владислав	8,5	6,5	7,5	7,5	30,0	3	75,00
9. Олена	7,0	5,5	6,5	6,0	25,0	2	62,50
10. Сергій	7,0	6,0	6,5	6,0	25,5	3	63,75
11. Анатолій	7,5	6,5	8,0	8,5	30,5	3	76,25
12. Дмитро	9,0	7,5	7,5	9,0	33,0	4	82,50

Також під час спостереження за учнями на заняттях були виявлені рівні розвитку пізнавальної активності учнів.

До першого (репродуктивного) – низького рівня, були включені діти, які навчаються не систематично, неякісно готувалися до занять. До цього рівня ми віднесли чотирьох учнів, що склало 33,3 % учнів класу. Вони відрізнялися прагненням зрозуміти, запам'ятати, відтворити знання, оволодіти способами їх застосування за зразком, даному викладачем. У дітей зазначалося відсутність

пізнавального інтересу до поглиблення знань, нестійкість вольових зусиль, невміння ставити цілі.

До другого (продуктивного) – середнього рівня були віднесені сім учнів (58,3 %), які систематично і досить якісно готувалися до занять. Діти прагнули встановити зв'язки між явищами і предметами, застосувати знання в нових ситуаціях. На цьому рівні активності учні виявляли епізодичне прагнення до самостійного пошуку відповіді на зацікавивши їх питання. У них спостерігалася відносна стійкість вольових зусиль у прагненні довести розпочату справу до кінця.

До третього (творчого) – високого рівня був віднесений один учень, який завжди якісно готувався до занять. Даний рівень характеризується самостійністю пошуку вирішення проблем, що виникають у результаті навчальної діяльності. Цей рівень активності характеризується проявом вольових якостей учня, стійким пізнавальним інтересом.

Результати проведеної роботи з вивчення рівня розвитку пізнавальної активності наведені на рис. 2.1.

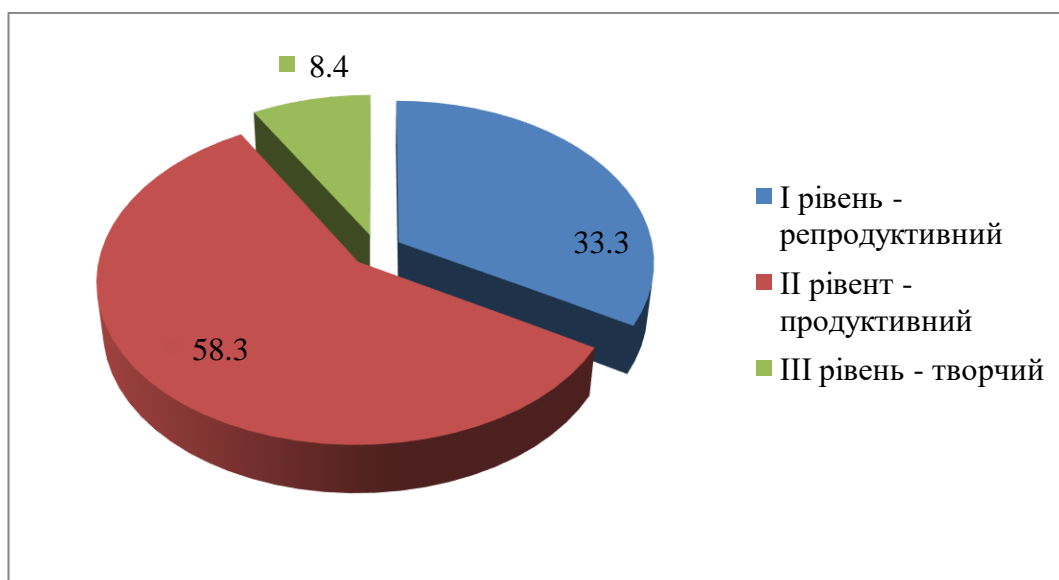

Рис. 2.1. Результати опитування учнів з інтелектуальними порушеннями за методикою визначення рівня розумового розвитку на констатувальному етапі експерименту (у %)

З метою визначення ставлення дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку до навчальних предметів була запропонована методика Г. Казанцевої (додаток Б). Вона складається з трьох розділів, які логічно пов'язані між собою.

Перший розділ складений з метою виявлення бажаних навчальних предметів, другий – причин кращого ставлення до них, третій – для з'ясування того, чому учень взагалі вчиться, які мотиви переважають (світоглядні, суспільні, практично значимі, особистісні та ін), на основі чого був зроблений відповідний висновок про провідні мотиви, що лежать в основі позитивного чи негативного ставлення до окремих предметів і до навчання в цілому.

Нижче зазначені результати опитування за даною методикою по кожному учню з інтелектуальними порушеннями (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Результати опитування учнів з інтелектуальними порушеннями за методикою визначення ставлення дітей до навчальних предметів на констатувальному етапі експерименту

№ п.п.	Ім'я учня	Навчальні предмети	
		Розділ I	
		Улюблені	Не улюблені
1.	Михайло	фізкультура, трудове навчання, географія	українська література, українська мова, математика
2.	Денис	фізкультура, трудове навчання, математика	українська література, українська мова,
3.	Олександр	фізкультура, історія	географія, українська література, українська мова, математика
4.	Максим	трудова навчання, ОБЖ	українська мова, математика
5.	Ігор	географія, математика	українська література, українська мова
6.	Тетяна	трудова навчання, СПО	природознавство, географія, математика
7.	Андрій	історія, трудова навчання	українська література, українська мова

8.	Владислав	фізкультура, трудове навчання, історія, географія	українська література, українська мова, математика
9.	Олена	трудове навчання, СПО	природознавство, математика
10.	Сергій	фізкультура, трудове навчання, математика	українська література, українська мова,
11.	Анатолій	географія, математика	українська література, українська мова
12.	Дмитро	трудове навчання, СПО, українська література, математика	фізкультура, ОБЖ

Для визначення рівня шкільної мотивації учнів використовувалася анкета «Оцінка рівня шкільної мотивації» (додаток В), яка складалася з 10 запитань. Результати анкетування відображені на рис. 2.2.

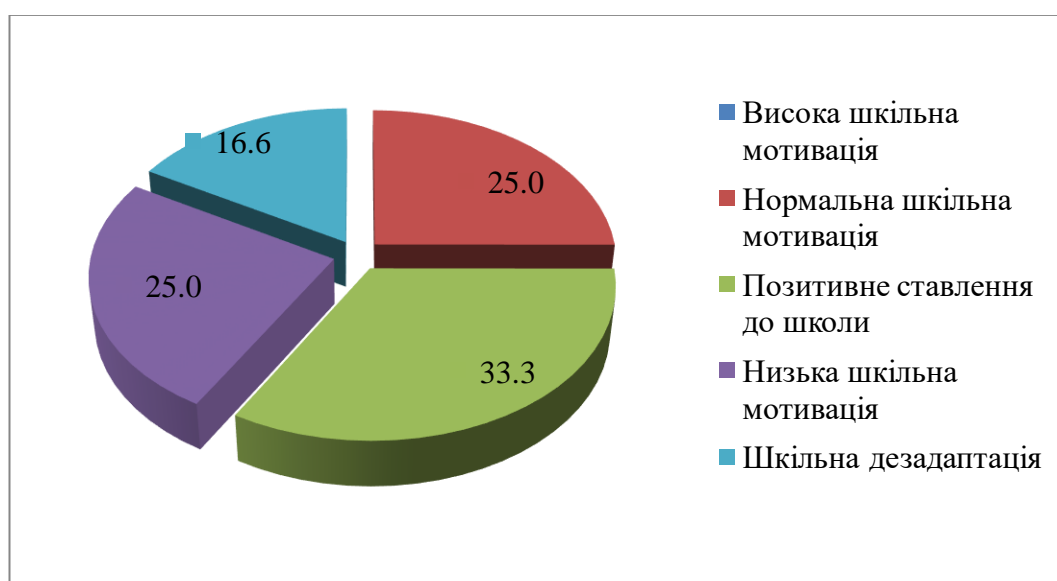

Рис. 2.2. Результати анкетування учнів з інтелектуальними порушеннями (за анкетною «Оцінка рівня шкільної мотивації») на констатувальному етапі експерименту (у %)

За результатами анкетування, з наведеної вище діаграми, видно, що у 3-х дітей (25,0 %) переважає нормальний рівень шкільної мотивації. 33,3 % досліджуваних учнів виявляють позитивне ставлення до школи, але школа приваблює більше позашкільною діяльністю. Такі діти досить зручно відчують себе у школі, однак частіше ходять до школи, щоб спілкуватися з

друзями, з вчителями. Їм подобається відчувати себе учнями, мати гарний портфель, ручки, зошити. Пізнавальні мотиви у таких дітей сформовані у меншій мірі і навчальний процес їх мало приваблює.

Серед 25,0 % дітей – низький рівень шкільної мотивації. Такі учні відвідують школу неохоче, вважають за краще пропускати заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами, іграми. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності.

У 16,6 % учнів виявлене негативне ставлення до школи, що означає повну шкільну дезадаптацію. Такі діти відчувають серйозні труднощі в школі: вони не справляються з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з вчителями. Школа нерідко сприймається ними як вороже середовище, перебування в якому для них нестерпно. В інших випадках учні можуть проявляти агресивні реакції, відмовлятися виконувати ті чи інші завдання, слідувати нормам, правилам. Часто у таких школярів відзначаються порушення нервово-психічного здоров'я.

Аналізуючи результати дослідження, слід сказати, що у жодного учня не спостерігається високий рівень шкільної мотивації. Насторожує та обставина, що певна кількість учнів байдуже або негативно налаштована по відношенню до школи.

Нижче представлені індивідуальні результати методики «Образна пам'ять» (додаток Г), яка широко використовується в практичній діяльності психологів з дітьми з метою вивчення короткочасної образної пам'яті. Дана методика полягає в здатності учнів утримувати певний час в пам'яті певний набір картинок (образів) і в їх подальшому відтворенні. Тестування проводилося в індивідуальній формі.

Проаналізовані результати учнів за даною методикою представлені в табл. 2.4.

За результатами наведеними у таблиці, по кількості отриманих балів, у 5-х учнів було виявлено достатній обсяг короткочасної образної пам'яті, що відповідає нормі. З 12 чоловік, що брали участь в дослідженні, було виявлено

7 дітей з недостатньо розвинуеною пам'яттю. Дані результати будуть враховуватися при проведенні формувального етапу нашого дослідження.

Таблиця 2.4

Результати опитування учнів з інтелектуальними порушеннями за методикою «Образна пам'ять» на констатувальному етапі експерименту

Показники	Ім'я учня											
	Михайло	Денис	Олександр	Максим	Ігор	Тетяна	Андрій	Владислав	Олена	Сергій	Анаголій	Дмитро
К-ть відтворених образів	8	6	5	4	9	6	4	8	6	7	9	10
Оцінка, бал	6	5	4	3	6	5	3	6	5	5	6	7

Найважливішою умовою будь-якої діяльності людини є увага. Увага – це спрямованість та зосередженість психічної діяльності людини на об'єкти та явища зовнішнього світу. Зосередженість уваги залежить від мотивації діяльності та індивідуальних якостей людини. Показником стійкості уваги є висока продуктивність діяльності (об'єм, точність роботи) протягом деякого проміжку часу. Виключно велике значення для стійкості зосередження має активність особи, її діяльність. Активність може виявлятися у виражених практичних діях з об'єктами уваги.

З метою перевірки стійкості уваги і динаміки працездатності учнів з інтелектуальними порушеннями була використана методика «Таблиці Шульте» (додаток Д). Методика включає в себе 5 таблиць, на яких в довільному порядку розміщені числа від 1 до 25. Дитина має відшукати, показати і назвати числа у порядку їх зростання, а експериментатор одночасно фіксує час, який був затрачений на кожну таблицю.

Після аналізу проведеної методики ми отримали дані по показнику – час виконання завдань. Результати відображені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Результати опитування учнів з інтелектуальними порушеннями за методикою «Таблиці Шульте» на констатувальному етапі експерименту

Номер таблиць (час виконання, сек)	Ім'я учня											
	Михайло	Денис	Олександр	Максим	Ігор	Тетяна	Дмитро	Владислав	Олена	Сергій	Анастасій	Андрій
Таблиця 1	60	60	77	110	59	87	92	85	85	62	105	95
Таблиця 2	65	58	84	100	68	92	89	90	92	58	102	85
Таблиця 3	59	63	82	97	60	99	110	80	97	63	95	90
Таблиця 4	62	60	73	105	60	96	107	88	96	60	103	82
Таблиця 5	60	64	88	90	70	90	111	91	88	67	89	93

Отримані показники означають, що пошук чисел дітьми за кожною таблицею лежить поза нормою, яка в свою чергу повинна складати 40–50 секунд. Тому можна стверджувати, що у всіх дітей стійкість уваги знаходиться на низькому рівні.

За допомогою даної методики також були отримані дані за показниками ефективності роботи та психічної стійкості дітей, які відображені в табл. 2.6.

Під час виконання завдань у 4-х учнів робота була виконана за досить короткий час – 61–63 секунди, що свідчить про високу ефективність роботи. У решти дітей завдання викликали труднощі і в результаті ними було затрачено більше часу на їх виконання (77–110 секунд), тому ефективність роботи була на низькому рівні.

Таблиця 2.6

Результати опитування учнів з інтелектуальними порушеннями
за показниками ефективності роботи та психічної стійкості
на констатувальному етапі експерименту

Показники Ім'я дитини	Ефективність роботи (ЕР), с	Психічна стійкість (ПС), с
Михайло	61	1
Денис	61	0,98
Олександр	81	0,9
Максим	100	1,1
Ігор	63	0,95
Тетяна	93	1
Андрій	102	1
Владислав	87	1
Олена	92	1,04
Сергій	62	0,96
Анатолій	99	1,04
Дмитро	89	0,92

За результатами дослідження показника рівня психічної стійкості уваги у п'ятьох учнів був виявлений високий рівень, а у всіх інших дітей – низький. Таким чином, на заняттях дітей необхідно зацікавлювати, для того, щоб утримувати їх увагу на тривалий час, що і буде запорукою успіху в їх діяльності.

Окрім проведених психологічних методик був використаний метод спостереження. Для отримання відомостей про особливості поведінки та діяльності учнів під час навчання нами був розроблений відповідний план спостереження представлений в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Результати спостереження за поведінкою та діяльністю учнів з інтелектуальними порушеннями на констатувальному етапі експерименту

Психолого-педагогічна характеристика учнів	
I Особливості уваги учнів на заняттях	
а) Поведінка учнів на початку занять	На початку занять учні не одразу включаються в роботу, відволікаються.
б) Співвідношення і особливість вияву різних видів уваги при повідомленні матеріалу	Мимовільна увага проявляється під час повторення матеріалу. При повідомленні нового матеріалу переважає довільна увага.
в) Виявлення в учнів інтересу до предмету, ставлення до педагога	У більшості учнів виявляється достатній рівень сформованості інтересу до предмету. На занятті учні уважно слухають викладача.
II Характеристика вольових якостей особистості учнів	
а) Вміння учнів володіти собою	На певних заняттях учні не зібрані
б) Ситуації, в яких найяскравіше виявляються невитриманість досліджуваних	Наприкінці заняття учні поводять себе шумно. Визначається низький рівень концентрації уваги.
в) Ступінь вимогливості учнів	Учні недостатньо вимогливі до себе. Це чітко простежується при обговоренні результатів виконання домашніх завдань.
III Вияв властивостей темпераменту і характеру учнів	
а) Темп мовлення, швидкість виявлення емоційної реакції, її зовнішні прояви	Темп мовлення повільний, емоційна збудливість висока (особливо наприкінці занять)
б) Характеристика загальної працездатності учнів	Рівень дисциплінованості середній, не активні під час вирішення проблемного питання, середній (інколи низький) рівень самостійності при виконанні навчальних завдань.
в) Прояв вольових рис характеру	Рідко проявляють самостійність у діях, не рішучі при вирішенні завдання, цілеспрямованість відсутня.
г) Стосунки з товаришами	Уважні, товариські один з одним, але деякі учні проявляють недоброчливість.

На заняттях учні виявляють не достатній рівень сформованості інтересу до занять; не дисципліновані, не активні під час вирішення суперечливих питань. Матеріал сприймають зацікавлено, концентрація уваги знаходиться на достатньому рівні впродовж занять. Рівень самостійності при виконанні навчальних завдань середній (інколи низький). Також недостатньо сформований рівень розвитку усного мовлення. Емоційна збудливість висока, яскраво виражені зовнішні емоції. Рівень розвитку вольових якостей низький: учні під час занять не витримані, не цілеспрямовані, не самостійні і без ініціативні.

За результатами дослідження особливостей особистості з інтелектуальними порушеннями за методикою «Діагностика розумового розвитку» виявлено переважання у шістьох учнів третього рівня успішності, оцінка якого знаходиться в межах 77,5–67,5 %.

Серед навчальних предметів, які викладаються в школі, за результатами методики визначення ставлення дітей до навчальних предметів, переважають фізкультура і трудове навчання. Провідними мотивами, що лежать в основі позитивного ставлення до цих предметів є те, що ці предмети потрібні для майбутньої роботи, подобається як їх викладає вчитель, учитель часто хвалить на уроці, предмет легко засвоюється, даний предмет цікавий і діти отримують задоволення при його вивченні. Дані результати стали основою для подальшої роботи у створенні гуртка.

Результати анкетування учнів з інтелектуальними порушеннями за анкетною «Оцінка рівня шкільної мотивації» показали переважання низького рівня шкільної мотивації.

За результатами методики на визначення короткочасної образної пам'яті було виявлено, що у 58,3 % дітей образна пам'ять розвинена недостатньо.

З метою перевірки стійкості уваги і динаміки працездатності учнів з інтелектуальними порушеннями була проведена методика «Таблиці Шульте». Отримані дані вказують на те, що у дітей за такими показниками, як: стійкість

уваги та рівень психічної стійкості уваги знаходяться на середньому рівні, а ефективність роботи – на низькому.

На основі загальної характеристики результатів дослідження та отриманих даних була здійснена спроба розробити й експериментально впровадити зміст роботи гуртка «Умілі руки» з метою розвитку творчого самовираження із застосуванням особистісно-орієнтованого підходу. Основними формами такої роботи стали практичні заняття.

В результаті дослідження були розроблені методичні рекомендації по практичному застосуванню особистісно-орієнтованого підходу в процесі гурткової роботи у спеціальному освітньому закладі для дітей з інтелектуальними порушення. Серед яких можна визначити наступні:

1. Використання різноманітних методів навчання.
2. Необхідність продумування змісту і ходу кожного заняття, щоб практична частина була продовженням і закріпленням теоретичних відомостей, одержаних дітьми.
3. На теоретичну частину потрібно відводити небагато часу, цей час повинен пройти динамічно, цікаво, щоб діти з бажанням перейшли до виконання практичних завдань.
4. Заняття не повинні бути одноманітними.
5. Нову тему, те чи інше завдання потрібно пояснювати просто і доступно, обов'язково закріплюючи пояснення показом наочного матеріалу. Теоретичний матеріал необхідно підносити у вигляді оповідання – інформації або бесіди, яка супроводжується запитаннями до дітей.
6. Методи навчання та методичні прийоми повинні вибиратися з урахуванням знань і практичних навичок, які одержують діти на заняттях гуртка.
7. Використання фронтальних методів роботи.
8. Необхідно привчати дітей до колективного виконання завдань.
9. В кінці заняття необхідно підводити підсумки, аналіз і оцінку виконаних робіт.

10. Організування екскурсій для закріплення пройденого матеріалу, розширення кругозору і виховання художнього смаку.

Таким чином, результати констатувального етапу експериментального дослідження засвідчують, що стану розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями знаходиться на низькому рівні і потребує запровадження відповідної роботи для його покращення. З огляду на це зростає необхідність застосування такого організаційного забезпечення освітнього процесу, яке б дозволило якомога повніше використовувати найбільш дієві засоби впливу на рівень сформованості творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

2.2. Особливості впровадження гурткової роботи в спеціальній школі для учнів з інтелектуальними порушеннями

Однією з найефективніших форм роботи з учнями із застосуванням особистісно-орієнтованого підходу є позакласна робота. Тому що, саме в позакласний час дитина може в повній мірі розширити і поглибити свої знання, а також активізувати пізнавальну діяльність. Позакласна діяльність охоплює всю освітньо-виховну роботу в позакласний час і спрямована на забезпечення потреб особистості у творчій самостійній діяльності за інтересами, стимулювання її творчого самовдосконалення та задоволення потреб дітей і молоді у професійному самовизначенні відповідно до їх здібностей [2; 29; 63].

У розвитку теорії й практики виховання учнівської молоді в позакласній і позашкільній діяльності простежується майбутнє школи, процесу соціалізації особистості і забезпеченні впливу на неї всіх суспільних відносин – виробничих, ідеологічних, правових, моральних, сімейних, тощо. Можливість для всебічного розвитку школярів у позакласні години дуже широкі, а здібності й нахили дітей – багатогранні. Треба тільки знати і уміти відкривати їхні таланти й розвивати їх [4; 55].

Необхідними умовами правильної організації вільного часу школярів є чітка організація всієї системи та структури виховної діяльності з учнями в позашкільному середовищі, за місцем проживання; різноманітності методів і форм виховної роботи, вивчення інтересів дітей; практична спрямованість занять; зацікавленість дітей учителів у цій роботі; створення у школі, за місцем проживання, умов, що впливають на розвиток у дітей умінь та навичок самостійної організації свого дозвілля тощо.

Позакласна робота в значній мірі бере свій початок на уроці і в цьому випадку є логічним продовженням. Чим досконаліші методи викладання тим активні на уроці самі учні – їх думки, здібності, уявлення, тим реальніша потреба продовження пізнавальної діяльності в гуртках, клубах за інтересами, аматорських об'єднаннях, громадських організаціях, наукових товариствах.

Організація позаурочної діяльності у відповідності з виховною метою – це суспільно-корисна і пізнавальна спрямованість всіх видів діяльності. Всі позаурочні справи, заняття учнів повинні бути корисними і потрібними для себе, для дому, для школи, формувати свідомість і поведінку особистості.

Позакласна робота є однією складовою виховного процесу, продовжує формувати у підростаючого покоління інтерес до різноманітних професій, до історії народної творчості людей, праці [79].

В багатьох закладах спеціальної освіти створені гуртки, в яких діти ознайомлюються з найкращими традиціями народного мистецтва: ткацтва, вишивки, в'язання спицями, природнім матеріалом, гачком і розпис по дереву.

Характерною особливістю позакласної роботи є те, що вона здійснюється на принципі добровільності. Позакласна робота є багатогранною, різнобічною за своєю тематикою, учні можуть вибрати добровільно той вид позакласної роботи, який найбільш повно задовольняє їх потреби. Але слід враховувати і таке: учні початкових класів не можуть самотужки оцінити свої можливості, тому батьки і вчителі дуже делікатно і тактовно можуть переконати конкретних учнів вибрати той чи інший вид позакласної роботи, який допоможе їм найбільш повно проявити, виявити свої здібності [53; 76].

Основні завдання позакласної та позаурочної у спеціальному освітньому закладі – сприяти творчій спрямованості особистості, розвитку творчих рис характеру, творчій самосвідомості, розвитку творчих якостей інтелекту, постійному зростанню потенціалу творчої діяльності, формуванню психічних якостей творчої особистості, вихованню у дітей чи підлітків здатності до творчого спілкування, тощо.

Позакласна діяльність охоплює всю освітньо-виховну роботу в позаурочний час і спрямована на забезпечення потреб особистості у творчій самостійній діяльності за інтересами, стимулювання її творчого самовдосконалення та задоволення потреб дітей і молоді у професійному самовизначенні відповідно до здібностей [3; 67].

Позакласний час займає значне місце в житті учня з інтелектуальними порушеннями. Тому необхідно допомогти правильно організувати його, щоб він був розумно використаний для відпочинку заняття улюбленою справою.

Розвиток творчого мислення учнів, їх пізнавальної діяльності, прагнення до пошуків досліджень – одна з важливих проблем оптимізації навчання і комплексного підходу до навчально-виховної роботи, до використання у навчально-виховному процесі різних форм, позакласних заходів, зокрема гуртків [8]. Гурткова робота розвиває естетичні та художні смаки учнів, поглиблює їх знання, розвиває їх творчі здібності, виховує почуття краси.

Добре спланована гурткова робота аж ніяк не перевантажує учнів. Навпаки, вона значно полегшує сприйняття та засвоєння матеріалу на уроках, допомагає учням працювати за покликанням. У процесі гурткової роботи вчитель має змогу глибше пізнати особистість кожного учня, допомогти йому самовизначитись. З навчально-виховним процесом нерозривно пов'язана гурткова робота з трудового навчання, що здійснюється на уроках і ґрунтується на знаннях і навичках, набутих учнями на заняттях. Характерною особистістю гурткової роботи є те, що вона не регламентується обов'язковими програмами, а це надає їй гнучкості і дозволяє краще враховувати прагнення кожної дитини особливими потребами.

Цінність гурткової роботи полягає в тому, що вона, в деякій мірі, вирішує проблему організації вільного часу школярів, задовольняє їх різноманітні інтереси, активізує їх пізнавальну діяльність, тощо. Активізуючи пізнавальну діяльність школярів, вона в той же час створює умови для практичного застосування одержаних ними знань [64; 71].

Важко переоцінити виховне та освітнє значення діяльності дітей з їхнім інтересом, яка відбувається і проводиться в різних гуртках. Гуртки в спеціальній школі можуть бути самими різноманітними. Проте перш за все слід подумати про утворення таких гуртків, заняття в яких допомогли б учням з інтелектуальними порушеннями вступити в самостійне життя підготовленими. Сюди відносяться гуртки, що ставлять перед собою задачу поглиблення і вдосконалення трудових умінь і навичок, всебічного фізичного та естетичного виховання. У багатьох спеціальних школах досить успішно здійснюється і робота гуртків з різних загальноосвітніх предметів [31; 45].

Для учнів середніх класів можна організувати гуртки випилювання, ліплення, роботи з природним матеріалом, папером і т. д. У них можуть брати участь і хлопчики і дівчатка. Цей вид діяльності дуже корисний для дітей, так як сприяє вихованню посидючості, чіткості й акуратності в роботі. Нам здається, що окремих дітей, яким необхідна більш глибока індивідуальна робота для вироблення цих навичок, слід спеціально запрошувати, в такі гуртки, зацікавлювати їх роботою.

Досить популярними в останні роки стали гуртки за виготовленням м'якої іграшки, персонажів для лялькового театру, «лялькові ательє» тощо. Для більш старших учнів доцільно організувати гуртки на основі тих професійно-трудова навичок і знань, які вони придбали на уроках праці. Це можуть бути гуртки художньої різьби по дереву, різних видів моделювання, інкрустації та інших народних промислів, поширених у тій місцевості, де розташована школа. Для дівчаток можна організувати гуртки ручного і машинного в'язання, художньої вишивки, плетіння мережив та інших видів прикладного мистецтва. Немає необхідності перераховувати всі види діяльності, за якими можна

організувати гурткову роботу з праці. Визначити це з урахуванням можливостей і практичної спрямованості слід педагогічному колективу кожної спеціальної школи [44].

Однак необхідно звернути особливу увагу на те, що в будь-якій спеціальній школі як в місті, так і в сільській місцевості, як правило, треба мати гуртки домоводства і кулінарії. Таких гуртків в спеціальній школі повинно бути декілька для учнів різних вікових груп.

Велике виховне і пізнавальне значення мають гуртки юннатів. В умовах сільської школи вибір діяльності для таких гуртків дуже різноманітний. Це догляд за рослинами городу, поля, саду, найпростіші види селекційної роботи, парникове господарство, вирощування плодів, овочів, квітів, основи раціонального догляду за тваринами, охорона птахів і багато іншого. Однак і в міських спеціальних школах ця вельми важлива ділянка роботи повинен знайти своє відображення. Міські хлопці можуть почати цю роботу з освоєння прийомів і правил догляду за кімнатними рослинами, домашніми тваринами та птахами, можуть навчитися їх вирощувати. Гуртківці повинні стати ініціаторами озеленення території, які належать школі, здійснювати догляд за посадками і ін [68].

Не менш важливе значення для виховання та корекції особистості школяра з інтелектуальними порушеннями мають гуртки літературного читання, драматичні. У спеціальних школах широко поширені хорові гуртки, є танцювальні колективи. Їх досвід активного прийняття участі в різних оглядах, концертах показує, що багатьом дітям доступні масові види художньої самодіяльності, а окремі діти досягають значних успіхів.

Важливість і значимість гурткової роботи в спеціальній школі, як і всіх інших видах позакласної виховної роботи, визначаються, тим, що для з інтелектуальними порушеннями школа – єдиний освітній заклад. Виходячи з цього, в позакласній виховній роботі треба прагнути максимально розширювати кругозір учнів, доступними видами практичної діяльності у

позаурочний час в цікавій формі виховувати і прищеплювати життєво необхідні навички і звички [35; 73].

Робота гуртків в спеціальній школі проводиться в другій половині дня. Залежно від умов школи – наявності приміщень, режиму та розпорядку роботи – організаційні форми можуть бути різними. Однак наступні умови повинні бути обов'язкові:

- Заняття гуртків повинні проводитися не раніше ніж через 2–3 години після закінчення навчальних занять.

- Якщо заняття гуртка проводиться після підготовки домашніх завдань, то і тут попередньо має бути відповідно відведений час для відпочинку.

- Як правило, не слід проводити гурткову роботу у вечірні години (після вечері). Виняток можуть становити такі заняття, на яких діти роблять будь-які вироби і ця робота не вимагає від них додаткової розумової навантаження і засвоєння нових операцій і прийомів.

- Одне заняття гуртка триває не більше 1 години. Під час роботи слід організувати невелику перерву або для всієї групи, або для окремих учнів.

За нормативними вимогами кількість учнів в одному гуртку (за винятком хорових) не повинно перевищувати десяти. Проте в спеціальній школі можуть бути й гуртки в складі 3–5 чоловік. Такими нечисленними бувають в основному гуртки, більш складні для основної маси розумово відсталих дітей. Це, наприклад, гуртки кіномеханіків, машинної художньої обробки дерева, металу, художньої машинної вишивки та в'язання, а також гуртки для ознайомлення з рядом інших видів діяльності, на які здатна лише невелика частина дітей з легким ступенем неускладненої дебільності [64; 71].

Правильна організація роботи гуртка залежить від його керівника. Перш за все, необхідно, чітко визначити час і місце роботи кожного гуртка і дізнатися, скільки дітей, з яких груп будуть в цей час займатися. Якщо гурток веде вихователь у свої робочі години, то на час гурткових занять вихованці його групи, що не беруть участь в гуртках, повинні бути передані іншому вихователю, піонервожатій або бібліотекарю. Всі ці організаційні моменти

повинні перебувати в полі зору керівництва школи [43]. Поряд з розкладом роботи гуртків адміністрація готує розпорядження по школі, де слід чітко вказати, в якому приміщенні, який керівник проводить заняття, склад гуртків, тут же наводиться список дітей, що не беруть участь в гуртках і об'єднуються на час гурткових занять у групи, що знаходяться під керівництвом інших вихователів. У розпорядженні може знайти відображення і ряд інших організаційних питань.

Заняття кожного гуртка в спеціальній школі, на наш погляд, слід проводити не рідше одного разу на тиждень. Дуже важливе значення має організаційна робота з комплектування гуртків. Вона передбачає глибокий аналіз здібностей і схильностей дітей і терплячу діяльність педагогічного колективу, з тим щоб дуже тактовно допомогти учневі вибрати саме той гурток, в якому можуть найбільш повно розкритися його здібності і проявитися нахили, або той гурток, який допоможе йому в компенсації того чи іншого дефекту розвитку. Цю роботу проводять без жодного тиску, не викликаючи в учня почуття протесту, так, щоб порада, яку дають учневі педагоги, він сприймав як своє власне бажання [47].

Звичайно, є діти, які із завзятістю будуть наполягати на тому, щоб займатися в такому гуртку, який їм явно не під силу. У таких випадках не слід наполягати на своїх рекомендаціях, а записати дитину в той гурток, в який він хоче. Практика показує, що подібні ситуації не так вже часто зустрічаються. Разом з тим перебування дітей у будь-якому гуртку шкоди йому не принесе. У процесі роботи дитину можна або заохотити до виконання окремих, більш легких завдань, або ж через певний час зацікавити роботою в іншому гуртку. У будь-якому випадку дуже важливо, щоб діти відчували, що кожен з них цілком самостійно прийняв рішення займатися в такому гуртку, в якому вона хоче.

Кожна дитина може брати участь не більше ніж в одному-двох гуртках. Природно, що гуртки з перших днів їх роботи не можуть бути укомплектовані повністю стабільним складом учнів. У процесі занять можливий перехід дітей з одного гуртка в інший. З відповідним бажанням дітей слід рахуватися і завжди

задовольняти його в тих випадках, коли дитина проявляє справжній інтерес або ж коли для нього перехід в інший гурток доцільний [39].

У загальній системі позакласної виховної роботи потрібно відвести певне місце і час для систематичної інформації всіх учнів школи про роботу гуртків [59]. Це можуть бути різні тематичні, заходи, які організують і проводять члени того чи іншого гуртка, вечори-звіти гуртківців про свою роботу, виставки виробів, виготовлених учасниками гуртків. Подібні заходи з'являться ефективною формою агітації і будуть сприяти залученню до гурткових занять дітей, ще не беруть участь у гуртковій роботі. У той же час така гласність позитивно впливає на закріплення у дітей вже сформованого бажання займатися в гуртку, а всякі заохочення в процесі проведення цих свят роблять бажання займатися гуртковою роботою більш стійким і сприяють формуванню у дитини досягнення і далі удосконалювати придбані їм у гуртку вміння і навички.

Один з видів корисної для школи діяльності – виготовлення наочних посібників або допомогу в їх створенні. Навряд чи доцільно, як це має місце у ряді спеціальних шкіл, створювати спеціальний гурток з виготовлення наочних посібників. Цим дуже корисним і вкрай необхідним ділом може зайнятися кожен гурток як одним з видів своєї діяльності. Наприклад, на заняттях гуртка малювання керівник може виділити частину часу або присвятити декілька занять малювання за трафаретами різних фігурок і предметів, які будуть використані як роздатковий матеріал для уроків математики. Щоб ці роботи не мали суто механічного характеру, можна дати дітям завдання самостійно розфарбувати фігурки, придумати для них «одяг» тощо. Таким чином одночасно буде вирішуватися і завдання розвитку художнього смаку у дітей, почуття пропорції, форми, вміння знайти правильне поєднання кольорів. У той же час кращі з виконаних робіт знайдуть своє практичне застосування. В іншому гуртку (столярному) для наклеювання виготовленого в першому гуртку роздаткового матеріалу випилюють дощечки. Прикладів такої взаємодії гуртків з різними видами діяльності з виготовлення наочних посібників можна навести

безліч. У юнацькому гуртку можна виготовити ряд наочних посібників, що відображаються в певній системі – у вигляді гербаріїв, колекцій, плакатів та інших – багатств рослинного і тваринного світу тієї місцевості, де розташована школа [64].

У гуртку краєзнавства доцільно систематизувати і оформляти в альбоми, плакати, схеми, діаграми матеріали, що відображають історію району (міста), його революційне минуле, участь жителів району у Великій Вітчизняній війні, у відбудові народного господарства і в праці в наші дні. Всі названі матеріали з успіхом можуть бути використані як на уроках історії, географії, читання та розвитку мови, так і в позакласній роботі [72].

Дуже корисно залучити учасників гуртків до виготовлення різних макетів. Для цієї роботи слід обрати об'єкти, з якими діти знайомилися під час уроків у класі. Створення макетів допоможе керівнику гуртка на конкретному матеріалі проаналізувати, як діти зрозуміли розглянуту тему, і в процесі практичної роботи внести, якщо це потрібно, різні корективи. Все це слід мати на увазі при складанні планів роботи гуртків. Разом з тим ще раз підкреслимо, що виготовлення наочних посібників у гуртках не повинно бути самоціллю і єдиним видом практично корисної діяльності. Це лише одна з форм роботи. Однак при розумній взаємодії всіх шкільних гуртків внесок у розробку та виготовлення наочних посібників буде досить відчутним.

Дуже велике корекційно-виховне значення гуртків художньої самодіяльності. Тут у процесі роботи у дитини з інтелектуальними порушеннями долається відчуття скутості, невпевненості в своїх силах, почуття неповноцінності [74].

Практика роботи багатьох спеціальних шкіл показує, що педагогічно виправдана така організація позакласної роботи, коли учні цих шкіл приймають участь в окремих районних (міських) заходах спільно зі школярами масових шкіл. Слід, звичайно, відібрати ті заходи, які доступні учням з інтелектуальними порушеннями. Це можуть бути свята пісні і танцю, різні трудові справи школярів. Для участі в цих заходах можна організувати

зведені загони школи, скомплектовані з дітей, які займаються у відповідних гуртках, так як саме вони мають найкращу підготовку.

Організовуючи роботу гуртків, не слід забувати, що вони вирішують проблеми естетичного виховання, що є частиною загальної системи виховання. Тісно пов'язані із завданнями естетичного виховання заняття ритмікою і фізкультурою. Корекція рухових недоліків, вироблення правильної постави, розвиток почуття ритму, крім безпосереднього впливу на рухові функції, певним чином впливають на виховання почуття краси, на формування красивих, граціозних рухів.

Під час занять з праці, будь то заняття у відповідному трудовому гуртку або в будь-якому іншому, де діти щось роблять своїми руками, повинні чітко дотримуватися вимоги: роботу треба виконувати чисто, охайно. Слід систематично і послідовно прищеплювати дітям смак до простого, зручного і красивого.

Таким чином, розкрито особливості впровадження гурткової роботи в спеціальній школі для учнів з інтелектуальними порушеннями, які передбачають її раціональну організацію, що сприяє більш глибокому і всебічному розвитку учнів, допомагає позитивно вирішувати завдання корекції і компенсації різних дефектів розвитку. Зазначений процес повинен реалізовуватись через низку взаємопов'язаних умов, таких як здійснення індивідуального підходу до учнів у процесі освітньої роботи, емоційна насиченість змісту поданого матеріалу, створення емоційно-позитивного фону навчання, готовність вчителів до організації творчої роботи учнів.

Висновки до розділу 2

У другому розділі висвітлено питання організації процесу розвитку творчого самовираження учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього закладу.

Визначено показники і стан розвитку творчого самовираження в дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями та критерії їх

оцінювання. За результатами дослідження особливостей особистості учнів з інтелектуальними порушеннями виявлено переважання у шістьох учнів третього рівня успішності, оцінка якого знаходиться в межах 77,5–67,5 %. Серед навчальних предметів, які викладаються в школі, за результатами методики визначення ставлення дітей до навчальних предметів, переважають фізкультура і трудове навчання. Провідними мотивами, що лежать в основі позитивного ставлення до цих предметів є те, що ці предмети потрібні для майбутньої роботи, подобається як їх викладає вчитель. Результати анкетування учнів за анкетною «Оцінка рівня шкільної мотивації» показали переважання низького рівня шкільної мотивації. За результатами методики на визначення короткочасної образної пам'яті було виявлено, що у 58,3 % дітей образна пам'ять розвинена недостатньо. Результати перевірки стійкості уваги і динаміки працездатності учнів з інтелектуальними порушеннями вказують на те, що у дітей показники стійкості уваги та рівня психічної стійкості уваги знаходяться на середньому рівні, а ефективність роботи – на низькому.

Розкрито особливості впровадження гурткової роботи в спеціальній школі для учнів з інтелектуальними порушеннями, які передбачають її раціональну організацію, що сприяє більш глибокому і всебічному розвитку учнів, допомагає позитивно вирішувати завдання корекції і компенсації різних дефектів розвитку. Зазначений процес повинен реалізовуватись через низку взаємопов'язаних умов, таких як здійснення індивідуального підходу до учнів у процесі освітньої роботи, емоційна насиченість змісту поданого матеріалу, створення емоційно-позитивного фону навчання, готовність вчителів до організації творчої роботи учнів.

Таким чином, розвиток творчого самовираження в процесі гурткової роботи в спеціальній школі для учнів з інтелектуальними порушеннями сприяє підвищенню рівня розвитку пізнавальних процесів дітей означеної нозології, покращенню процесу їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

3.1. Зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи в умовах спеціального освітнього закладу

В ході дослідження було з'ясовано, що процес процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи повинен передбачати її раціональну організацію, що сприяє більш глибокому і всебічному розвитку учнів, допомагає позитивно вирішувати завдання корекції і компенсації різних дефектів розвитку. Зазначений процес повинен реалізовуватись через низку взаємопов'язаних умов, таких як здійснення індивідуального підходу до учнів у процесі освітньої роботи, емоційна насиченість змісту поданого матеріалу, створення емоційно-позитивного фону навчання.

Система освіти має забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів та потреб, сучасного світогляду, навичок самостійного наукового пізнання, оволодіння засобами практичної та пізнавальної діяльності. Позаурочна робота спрощує особистий підхід до учнів, створює сприятливі умови для розвитку в них самостійності. Під час уроків нереально задовольнити всі питання учнів, тому позаурочна робота у взаємозв'язку з навчальною служить тим діючим засобом, що мобілізує активність учня в пошуку знань і допомагає повніше задовольнити інтереси школярів [13; 57].

Діяльність позакласних гуртків сприяє формуванню і розвитку творчої особистості. За правильної постановки гурткової роботи, значно зростає пізнавальна, наукова і творча активність учнів, вищим стає рівень їхнього

виховання. Зустрічі у гуртку дають можливість у спілкуванні один з одним, можливість виявити свої здібності, відчутти себе рівноцінним, і врешті-решт набути навички елементарних робіт. Колективна праця завжди сприяє активному спілкуванню дітей, встановленню дружніх стосунків. В процесі роботи гуртка повинна досягатися основна ціль – виготовлення речей потрібних у побуті.

Формувальний етап. Метою даного етапу була розробка змісту процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи в умовах спеціального освітнього закладу.

Даний етап експерименту відбувався на базі Сумського ЗЗСО спеціальної школи Сумської міської ради з вересня 2020 р. по травень 2021 р. У дослідженні приймали участь 12 осіб. Вік дітей з легким ступенем розумової відсталості (F-70) складав від 9 до 10 років, тобто експериментальною роботою були охоплені діти третього та четвертого класів.

Було з'ясовано, що особистісно-орієнтований підхід – це методологічна орієнтація в педагогічній діяльності, що дозволяє за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей та способів дій забезпечити і підтримати процеси самопізнання і самореалізації особистості дитини, розвиток її неповторної індивідуальності [41; 69]. Для того, щоб перевірити і довести дане твердження, а також виявити ефективність застосування особистісно-орієнтованого підходу у гуртковій роботі був проведений формувальний експеримент.

Особистісно-орієнтований підхід включає формування у дитини позитивної Я–концепції. Для реалізації особистісно-орієнтованого підходу, нами були використані наступні положення до підготовки заняття:

1. Визначення загальної мети та її конкретизацію залежно від різних етапів заняття.
2. Підбір та організацію такого дидактичного матеріалу, який дозволяє виявляти індивідуальну винахідливість дітей до змісту, виду та форми пізнання.
3. Планування різних форм організації праці (співвідношення

фронтальної, індивідуальної, самостійної роботи).

4. Вибір критеріїв оцінки продуктивності роботи з урахуванням характеру завдань (дослівний переказ, виклад своїми словами, виконання творчих завдань).

5. Планування характеру спілкування і міжособистісних взаємодій у процесі заняття:

а) використання різних форм спілкування (монологу, діалогу) з урахуванням цілей заняття;

б) проектування характеру взаємодій дітей на занятті з урахуванням їх особистісних особливостей та вимог до міжгрупової взаємодії;

в) використання змісту суб'єктивного досвіду всіх учасників заняття в діалозі «дитина – педагог» та «дитина – діти».

В позанавчальний час була організована спеціальна робота, яка відіграла важливу роль у вихованні учнів, розширенні й поглибленні їхніх знань, розвиткові творчих здібностей. Практичну значимість цієї роботи бачимо у розробці програми гуртка та методиці його проведення.

Перш за все, була створена програма занять гуртка «Умілі руки», до якої запрошувалися учні, які за власним бажанням погодилися брати участь у заняттях гуртка. Заняття в гуртку «Умілі руки» проходили два рази на тиждень по 45 хвилин. З метою формування позитивної мотивації до навчальних предметів впродовж занять у гуртку нами здійснювався безпосередній зв'язок з такими навчальними предметами як біологія, природознавство, математика, фізика та географія.

Заняття гуртка проводилися у просторому світлому приміщенні шкільної майстерні, у якій є наочні приладдя. Навчальне обладнання кабінету включає комплект меблів, інструменти і пристосування, що необхідні для організації заняття, зберігання і показ наочних посібників. Кімната провітрюється, має нормативне освітлення, відповідає санітарно-гігієнічним вимогам. За кожним учнем закріплюється індивідуальне робоче місце й інструменти. Перелік й обсяг матеріалів варто передбачити заздалегідь.

На заняттях з дітьми необхідно акцентувати увагу учнів не на виготовлення конкретного виробу, а на її конструктивній побудові, загальній закономірності пристрою виробу цього типу, показати варіанти, щоб діти змогли б вдома самостійно зробити потрібний виріб. Такий підхід, як свідчить практика, значно підвищує інтерес до знань. А це є головною відмінністю від уроків трудового навчання.

Дана програма була розрахована на 20 годин, складалася зі вступу, трьох розділів та підсумкового заняття.

Мета та основний зміст гурткової роботи із застосуванням особистісно-орієнтованого підходу зводиться до наступних положень:

- розвивати у дітей інтерес до занять з деревом та її матеріалами;
- оволодіти трудовими навичками;
- залучати дітей до творчості по роботі з природним матеріалом;
- ознайомити дітей з основами обробки деревини;
- засвоїти основні відомості про інструменти, обладнання;
- засвоєння технічної грамоти;
- сприяти самоствердженню дитини при виконанні самостійних робіт;
- виховання технічно грамотного, із розвинутим художнім смаком,

людини-патріота своєї країни.

Для досягнення мети нами були визначені наступні завдання:

1. Розвиток творчих здібностей учнів.
2. Розширення художнього кругозору.
3. Розвиток і поглиблення інтересів учнів.
4. Розвиток комунікативних навичок на основі спільної творчої діяльності.
5. Розвиток дрібної моторики.
6. Розвиток мовлення учнів, збагачення активного словника школярів.
7. Організація дозвілля учнів.
8. Зміцнення фізичного та психічного здоров'я.

Щоб гурткова робота мала суспільно-корисне спрямування, щоб учням було цікаво працювати потрібно заздалегідь врахувати їх потреби, можливості тощо. З цією метою варто провести серед учнів анкетування (додаток Е).

Проаналізувавши відповіді дітей, зробили висновок, що значний відсоток (56%) школярів мали бажання працювати з папером і природнім матеріалом. 22% хлопчиків виявили бажання займатися у гуртку з конструювання та моделювання; 11% – виявили бажання займатися в гуртку з бісером; 11% – виявили бажання займатися в гуртку з вишивання.

Виходячи з результатів анкетування, була розроблена програма роботи гуртка, яка складалася за активної участі гуртківців, де враховувались їхні пропозиції та побажання. А це, в свою чергу дало можливість добре спланувати роботу, вибрати відповідно тематику, матеріал, тощо.

Організації гуртка передувала велика підготовча робота. Суть її полягала в тому, що учнів інформували про майбутній гурток, основні напрями його роботи. Для цього ми використовували не тільки шкільні засоби інформації, а й індивідуальні та групові бесіди з учнями. Розроблена програма відображена в табл. 3.1.

На першому занятті учні ознайомилися з планом роботи гуртка, особливістю організації та обладнанням робочого місця у майстерні, з правилами внутрішнього розпорядку та безпечної праці в шкільній майстерні з обробки деревини. Також ознайомилися з будовою та призначенням інструментів, які необхідні для подальших занять.

При засвоєнні змісту I розділу учні продовжували поглиблювати свої знання про деревину та матеріали, які виготовляються з неї, їх властивості та застосування. Вони отримали докладну інформацію про особливості технологічних процесів роботи з фанерою: пиляння, випилювання лобзиком, обпилювання та шліфування, свердління, оздоблення виробів фарбуванням та випалюванням. На практичних заняттях в учнів формувалися навички роботи з фанерою та інструментами для виготовлення виробів (макетів кухонних дошок для нарізання харчових продуктів).

Таблиця 3.1

Програма занять гуртка «Умілі руки»

№ п\п	Назва та зміст теми	Кількість годин		
		усього	теорет.	практ
1	<p>Вступне заняття. Ознайомлення з планом роботи гуртка. Організаційні питання. Організація та обладнання робочого місця у майстерні. Правила внутрішнього розпорядку та безпечної праці в шкільній майстерні з обробки деревини.</p>	1	1	–
	<p>Організація робочого місця. Ознайомлення з будовою та призначенням інструментів для занять: столярного верстака, його основних конструктивних елементів; лобзика; пилки; шліфувального паперу, молоток, Матеріал: деревина, фанера, лак, клей ПВА.</p>			
<i>Розділ I. Проектування та виготовлення виробів з фанери</i>				
2	<p>Деревина та матеріали з неї Охорона природи. Значення деревини для народного господарства України.</p>	1	1	–
	<p>Деревина. Будова дерева і деревини. Породи дерев. Розміщення волокон у деревині. Основні фізичні властивості деревини. Текстура деревини. Вологість та сушіння деревини. Шпон. Види шпону. Застосування Фанера. Процес виготовлення. Види і сорти фанери. Застосування. Класифікація фанери</p>			
	<p>Профінформація. Валяльник лісу, лебідчик на трелюванні лісу, тракторист на трелюванні лісу, фанерувальник, столяр, тесляр, столяр-верстатник.</p>			
	<p>Лабораторно-практична робота 1. Визначення порід деревини за відмінними ознаками (колір, текстура, запах та ін.). 2. Порівняння твердості для різних порід деревини. 3. Ознайомлення з особливостями шпону, фанери</p>	1	–	1

3	<p>Конструювання виробів з фанери Етапи конструювання (формулювання задуму, графічний проект, пошукова конструкція, модель макет).</p>	1	1	–
	<p>Профінформація. Інженер-конструктор, художник-конструктор, дизайнер, технолог з обробки деревини.</p>			
4	<p>Практична робота 1. Визначення форми кухонних дошок (для нарізання харчових продуктів) для їх виготовлення. 2. Виготовлення макетів кухонних дошок для нарізання харчових продуктів. Об'єкти праці: кухонні дошки для нарізання харчових продуктів.</p>	1	–	1
	<p>Розмічання заготовок на фанері Поняття про розмічання заготовок. Призначення та будова вимірювального і розмічального інструменту: лінійки, кутника. Прийоми вимірювання та розмічання лінійкою, кутником. Прийоми розмічання за шаблоном.</p>	1	1	–
5	<p>Практична робота Розмічання заготовок (за допомогою шаблонів, кальки, копіювального паперу та розмічального інструменту)</p>	1	–	1
	<p>Технологічні процеси роботи з фанерою Пиляння фанери Пиляння - один із видів різання матеріалів. Технологічний процес пиляння. Ручний інструмент для пиляння фанери. Столярні ножівки. Прийоми пиляння. Правила безпечної роботи під час пиляння. Випилювання лобзиком Лобзик. Будова та прийоми підготовки до роботи. Столик для випилювання заготовок із фанери. Правила безпечної роботи під час випилювання. Обпилювання та шліфування Призначення обпилювання. Чорнове обпилювання (напилками, надфілями). Чистова обробка (шліфувальними шкурками). Прийоми обпилювання та шліфування заготовок з фанери. Правила безпечної роботи під час шліфування.</p>	1	1	–

5	<p>Свердління Коловорот, ручний дріль. Їх будова, принцип роботи. Свердла різних видів - ложкове, гвинтове, центрове. Прийоми свердління. Правила безпечної праці під час виконання робіт.</p> <p>Оздоблення виробів фарбуванням та випалюванням Відомості про види оздоблення виробів з фанери. Оздоблення виробів фарбуванням та випалюванням. Підготовка поверхні для оздоблення. Прилад для випалювання. Правила безпечної роботи, санітарії та особистої гігієни під час оздоблення виробів.</p> <p>Профінформація. Верстатник (розкрій листів фанери на виробництві, нарізання деталей одного розміру без розмічання).</p>			
6	<p>Практична робота</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Випилювання розмічених заготовок столярними ножівками. 2. Розкрій розмічених листів фанери столярною ножівкою на заготівки для випилювання лобзиком 3. Випилювання розмічених заготовок (для запланованих виробів). 4. Обробка випиляних заготівок виробів 5.Свердління отворів (на деталях виробу дрилем або коловоротом). 6.Виконання оздоблюваних робіт (фарбування та випалювання на деталях виготовленого виробу). 	1	–	1
Розділ II. Проектування та виготовлення виробів з деревини				
7	<p>Деревина як основний матеріал в столярній і теслярській справі. Поняття про безвідходне виробництво в сучасній деревообробній промисловості.</p> <p>Вибір заготовок. Розмічання заготовок. Підготовка інструменту для роботи Вимоги до заготовок (відсутність тріщин, вад деревини, декоративність текстури). Вимоги до якості заготовок (щільність прифуговки, напрям волокон деревини, відсутність вад). Пиляння деревини. Ручний інструмент для пиляння. Обпилювання та шліфування Оздоблення виробів фарбуванням та випалюванням</p>	1	1	–

	<p>Лабораторно-практична робота</p> <p>1. Визначення інструменту для роботи</p> <p>2. Вибір заготовок та їх розмічання (розробка форми ящиків, для розсадки квітів; годівниць для птахів).</p> <p>3. Виготовлення деталей до виробу: ящиків для розсадки квітів; годівниць для птахів.</p> <p>Об'єкти праці: ящики для розсадки квітів; годівниці для птахів.</p>	1	–	1
	<p>Практична робота (за вибором)</p> <p>1. Виготовлення виробу за зразком</p> <p>2. Випилювання розмічених заготовок (для запланованих виробів).</p> <p>3. Обробка випиляних заготівок виробів</p> <p>4. Виконання оздоблюваних робіт (фарбування та випалювання на деталях виготовленого виробу).</p>	1	–	1
Розділ III. Проектування та виготовлення декоративних виробів з деревини				
	«Підставка для кімнатної квітки»			
8	<p>Повідомлення про виріб. Його будова та призначення.</p> <p>Ознайомлення з особливостями зразку.</p> <p>Підбір інструментів та матеріалів для роботи.</p> <p>Визначення послідовності виконання етапів роботи.</p>	1	1	–
9	<p>Практична робота</p> <p>1. Підготовка виробу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - за попереднім вимірюванням відпиляти частини виробу; - пиляння та випилювання необхідної форми фанери за зразком; - очищення від жорсткостей (шліфування шкіркою). <p>2. З'єднання частин виробу.</p> <p>3. Виконання оздоблюваних робіт (фарбування, різьблення та випалювання на підготовленому виробі).</p> <p>4. Покриття готового виробу безбарвним лаком.</p>	2	-	2
	«Браслет з дерев'яних брусочків»			
10	<p>Повідомлення про виріб. Його будова та призначення.</p> <p>Ознайомлення з особливостями зразку.</p> <p>Підбір інструментів та матеріалів для роботи.</p> <p>Визначення послідовності виконання етапів роботи.</p>	1	1	–

11	Практична робота 1. Підготовка виробу: - розмітка брусків за шаблоном; - заокруглення країв брусочків за зразком; - шліфування шкіркою; - свердління отворів для з'єднання. 2. Покриття частин виробу безбарвним лаком. 3. З'єднання частин виробу.	3	–	3
12	Підсумкове заняття Проведення виставки дитячих робіт у шкільній майстерні. Визначення кращих робіт.	1	1	–
Всього годин		20	9	11

Зміст II розділу був спрямований на ознайомлення учнів із особливостями роботи з деревиною, етапів її обробки: пиляння, обпилювання та шліфування; з вимогами до якості заготовок. На заняттях даного блоку школярі навчилися виготовляти заготовки до виробів більш складних конструкцій (ящиків для розсадки квітів та годівниць для птахів). Крім того, завдання учням по майструванню виробів давалися за рівнем складності, виходячи з особливостей їх практичних можливостей.

III змістовий розділ був присвячений закріпленню практичних знань та вмінь учнів по виготовленню виробів з різних матеріалів. Перед ними ставились більш складні завдання, зокрема створення декоративних виробів (підставка для кімнатної квітки, браслет з дерев'яних брусків).

Оскільки усі необхідні якості особистості можна розвивати тільки з урахуванням індивідуальних особливостей кожного гуртківця, в нашій програмі був застосований особистісно-орієнтований підхід впродовж усього часу проведення занять в гуртку.

При розробці програми гуртка ми визначили необхідність включення в неї теоретичні і практичні заняття. У процесі підготовки до кожного заняття, ми продумали зміст роботи гуртківців, підібрали необхідні інструменти та матеріали. На основі програми роботи гуртка ми розробили план цих занять.

Розгляд теми заняття включав такі елементи:

- особливості будови кожного виробу;
- вибір матеріалу та інструментів для своєї роботи;
- виготовлення макетів виробів;
- практичне виконання і оформлення роботи;
- огляд, оцінка і аналіз виконаної роботи.

Інколи в процесі роботи виникала необхідність змінити зміст того чи іншого заняття скоротити чи збільшити об'єм матеріалу з будь-якої теми, чи навіть увести нову тему, до якої у членів гуртка виник підвищений інтерес.

При активній і цілеспрямованій роботі такі зміни в плані цілком можливі і доступні. Необхідно лиш фіксувати ці зміни, періодично аналізуючи і оцінюючи хід виконання планом навчально-виховної роботи, відповідно з внесеними змінами з попередньою роботою. В плані передбачалися бесіди, розповіді, перелік основних практичних занять, заключні заняття по темі.

Пояснення нового матеріалу гуртківцям під час занять відбувалося різноманітними способами. Переважно, інформація подавалася в ході вступної бесіди з мобілізацією і систематизацією попередньо набутих знань, демонструючи наочні посібники, моделі, пояснюючи і показуючи прийоми і способи виконання практичних дій чи застосування інструментів.

Пояснення теоретичного матеріалу і практичних завдань супроводжувалося демонстрацією різного роду наочного матеріалу. Демонстрація послідовності виконання конкретного завдання давала найбільш повне уявлення про процес роботи над виробом, про його зовнішній вигляд, форму та оформлення.

Таким чином, розроблений зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи сприяє формуванню світогляду, а також підвищенню рівня соціальної активності. У процесі роботи дітям надавалося більше самостійності, їх творча діяльність спрямовувалася на розвиток творчих здібностей, інтересу та формування вмій та навичок у трудовій діяльності.

3.2. Аналіз результатів дослідження

Одним з основних завдань експериментального дослідження було перевірити ефективність змісту гурткової роботи для розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в умовах закладу спеціальної освіти.

З цією метою були проведені ті ж методики, що й під час констатувального експерименту, що дало можливість відстежити і порівняти динаміку змін, що відбулися впродовж дослідження за такими параметрами, як шкільна мотивація, рівень розумового розвитку, ефективність роботи та ін. Результати показників контрольної перевірки виявилися вищими.

Порівняння даних переконливо доводять, що застосування гурткової роботи для розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями за розробленою програмою виявилось ефективним, що проявилось у підвищенні показників середнього рівня. Отримані результати відображають динаміку цих змін в таблицях 3.2 – 3.5.

Таблиця 3.2

Динаміка показників за проведеною методикою визначення рівня розумового розвитку протягом експерименту (у %)

Рівні, % Методика	Етапи експерименту					
	Констатувальний			Формувальний		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Діагностика розумового розвитку	8,3	58,3	33,3	25,0	66,7	8,3

З таблиці видно, що в ході експериментальної роботи підвищився відсоток показників у порівнянні з даними на початку експерименту. Показник інтелектуального розвитку у дітей, зріс: за високим рівнем на 16,7 %, за середнім на 8,4 %, за низьким – на 25,0 %.

Дані аналізу експериментальної роботи відображені на рис. 3.1.

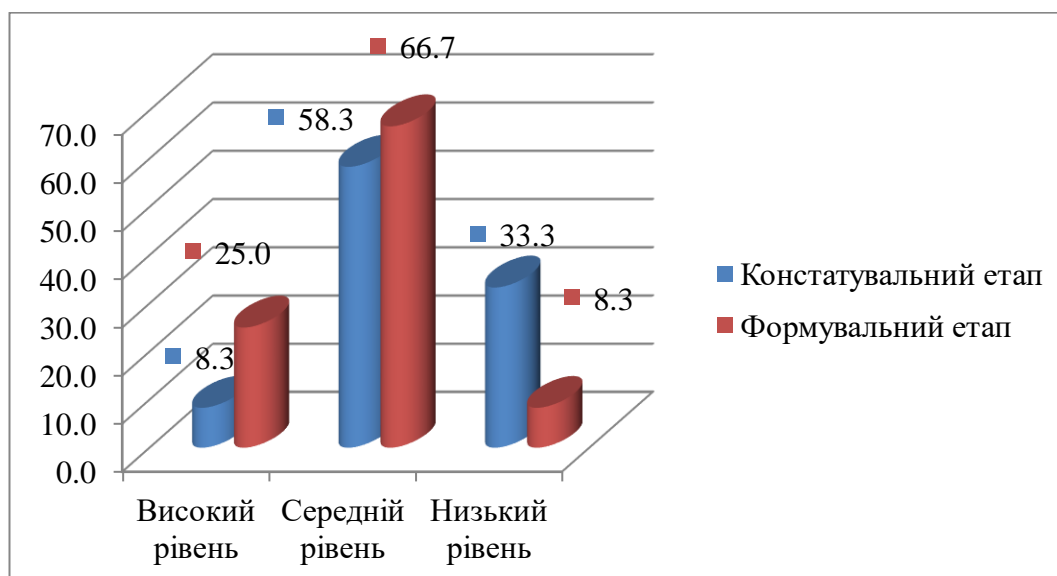

Рис. 3.1. Порівняльний аналіз результатів за проведеною методикою визначення рівня розумового розвитку протягом експерименту (у %)

Крім оцінки динаміки зростання показника розумового розвитку, були порівняні зміни, що відбулися в рамках мотиваційної сфери (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Рівні показників учнів з інтелектуальними порушеннями за результатами анкети «Оцінка рівня шкільної мотивації» протягом експерименту (у %)

Методика	Етапи експерименту					
	Констатувальний			Формувальний		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Анкета «Оцінка рівня шкільної мотивації»	0	58,3	41,7	8,3	66,7	25,0

Хочеться відзначити, що за результатами анкетування 66,7 % учнів по закінченню занять в гуртку отримали середній рівень шкільної мотивації, що на 8,4 % вище початкових показників.

В графічній формі аналіз результатів анкети відображений на рис. 3.2.

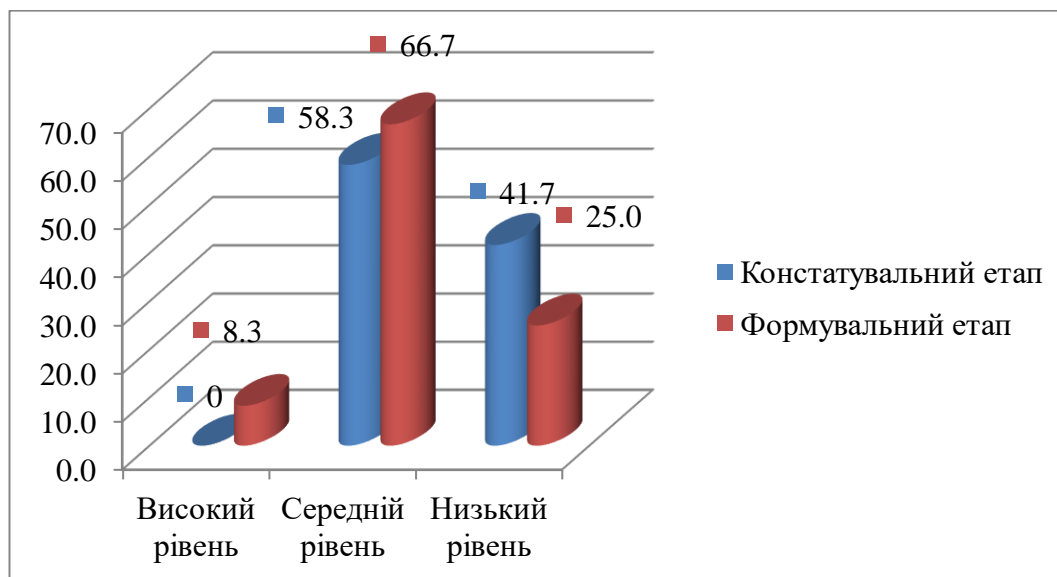

Рис. 3.2. Порівняльний аналіз показників учнів з інтелектуальними порушеннями за результатами анкети «Оцінка рівня шкільної мотивації» протягом експерименту (у %)

Відбулися зміни і в дослідженні короткочасної образної пам'яті. Якщо на початку дослідження якість запам'ятовування та відтворення образів була на низькому рівні, то наприкінці експериментальної роботи показовим стало збільшення кількості дітей з середнім рівнем (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка показників учнів з інтелектуальними порушеннями за результатами методики «Образна пам'ять» протягом експерименту (у %)

Рівні, % Методика	Етапи експерименту					
	Констатувальний			Формувальний		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Методика «Образна пам'ять»	0	41,7	58,3	8,3	58,3	33,4

Якість запам'ятовування та відтворення образів у дітей, зростає: за високим рівнем на 8,3 %, за середнім на 16,6 %, за низьким – на 24,9 %. Дані аналізу дослідження відображені на рис. 3.3.

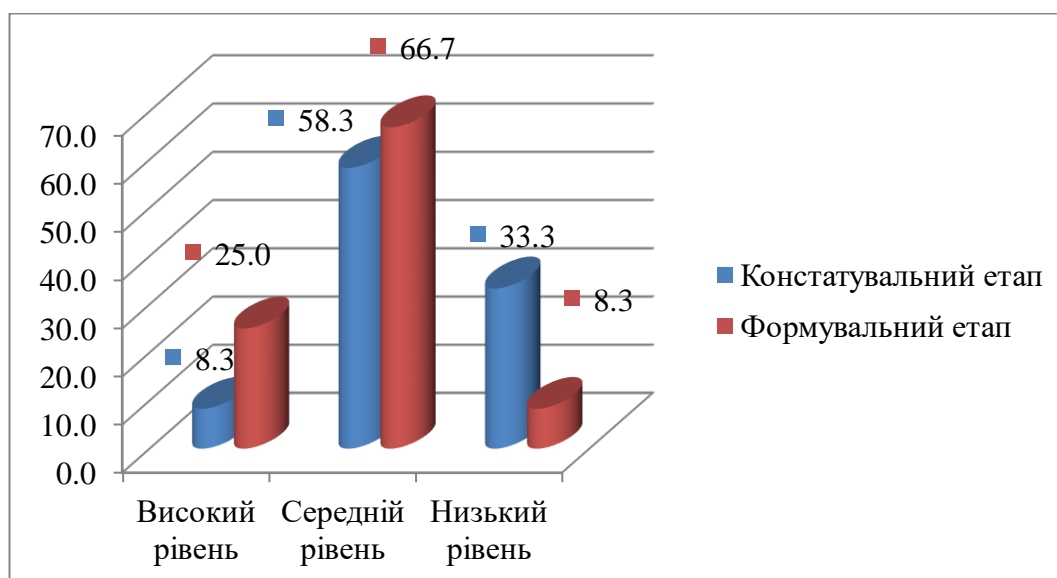

Рис. 3.3. Порівняльний аналіз показників учнів з інтелектуальними порушеннями за результатами методики «Образна пам'ять» протягом експерименту (у %)

Також можна відмітити і зміни по стійкості уваги і динаміки працездатності, що виражаються у підвищенні показників середнього рівня в порівнянні з попереднім проведенням методик. Детальніше результати зображені в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Рівні показників учнів з інтелектуальними порушеннями за проведеною методикою «Таблиці Шульте» (у %)

Рівні, % Методика	Етапи експерименту					
	Констатувальний			Формувальний		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Методика «Таблиці Шульте»	0	33,3	68,7	8,4	58,3	33,3

За результатами таблиці видно, що значно збільшився відсоток учнів за показником стійкості уваги, що відповідає середньому і високому рівням – на 25,0 % та 8,4 % відповідно, а показник низького рівня зменшився на 35,4 %.

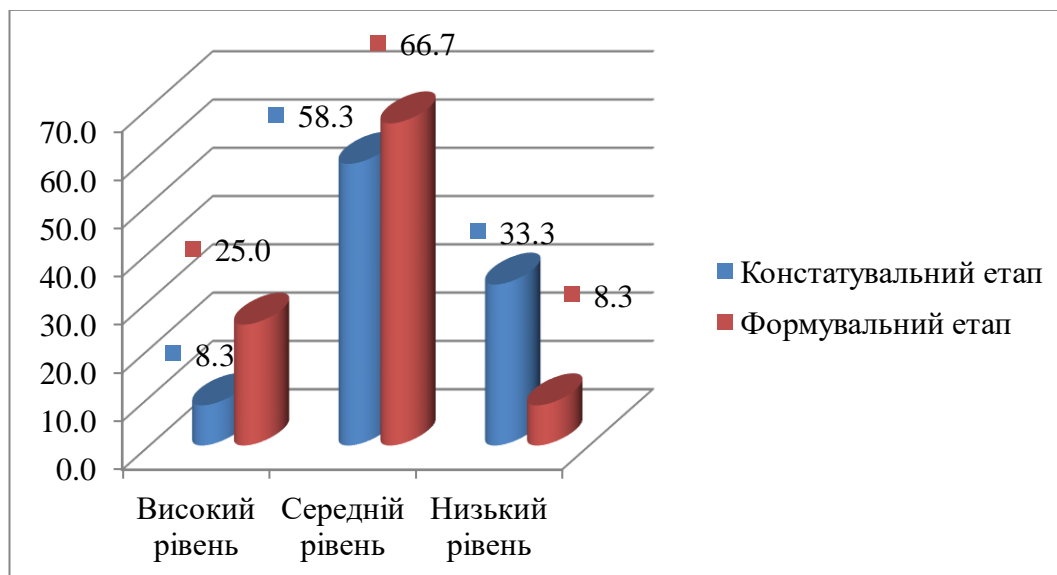

Рис. 3.4. Порівняльний аналіз показників учнів з інтелектуальними порушеннями за проведеною методикою «Таблиці Шульте» (у %)

Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок про ефективність змісту гурткової роботи для розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в умовах закладу спеціальної освіти. Про це свідчить позитивна динаміка за тими параметрами, які були отримані.

Висновки до розділу 3

В ході дослідження було розроблено зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи в умовах спеціального освітнього закладу. Перш за все, була створена програма занять гуртка «Умілі руки», до якої запрошувалися учні, які за власним бажанням погодилися брати участь у заняттях гуртка. З метою формування позитивної мотивації до навчальних

предметів впродовж занять у гуртку здійснювався безпосередній зв'язок з такими навчальними предметами як біологія, математика, фізика та географія.

На заняттях з дітьми акцентували увагу учнів не на виготовлення конкретного виробу, а на її конструктивній побудові, загальній закономірності пристрою виробу цього типу, демонстрували варіанти, щоб діти змогли б вдома самостійно зробити потрібний виріб. Запропоновані заняття впроваджувалися згідно розробленої експериментальної програми. Дана програма гуртка дозволила підвищити рівень стійкості уваги, спостережливості, пам'яті, дрібної моторики рук.

Результати формувального експерименту зафіксували покращення показників, що досліджувалися, у порівнянні з даними на початку експерименту. Показник інтелектуального розвитку у дітей, зріс: за високим рівнем на 16,7 %, за середнім на 8,4 %, за низьким – на 25,0 %. За результатами анкетування 66,7 % учнів по закінченню занять в гуртку отримали середній рівень шкільної мотивації, що на 8,4 % вище початкових показників. Якість запам'ятовування та відтворення образів у дітей, зросла: за високим рівнем на 8,3 %, за середнім на 16,6 %, за низьким – на 24,9 %. Значно збільшився відсоток учнів за показником стійкості уваги, що відповідає середньому і високому рівням – на 25,0 % та 8,4 % відповідно, а показник низького рівня зменшився на 35,4 %.

Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок про ефективність змісту гурткової роботи для розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в умовах закладу спеціальної освіти з обов'язковим визначенням та врахуванням їх індивідуальних можливостей під час занять. Всі отримані в ході дослідження результати дали підстави розглядати трудове навчання та позаурочну роботу як принциповий елемент гармонійного розвитку дітей. Розвиток творчого самовираження в процесі гурткової роботи сприяє підвищенню організованості, згуртованості, дисциплінованості, самостійності, винахідництва, а також навчає дітей колективним діям та взаємодопомозі.

ВИСНОВКИ

1. В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу розвитку творчого самовираження учнів з інтелектуальними порушеннями. З'ясовано, що зазначений процес характеризується як процес, спрямований на розкриття і втілення свого внутрішнього світу, дозволяючи в наочно-практичних видах діяльності максимально використовувати свої задатки і можливості. Виділяють наступні функції творчого самовираження: емоційно-експресивну, комунікативну, терапевтичну; художньо-естетичну. Самовираження є також процесом, що має свої етапи, які близькі етапам творчої діяльності: мотивація, розкриття, втілення, пізнання, розвиток. В світлі вікових особливостей творчого самовираження проблема управління активністю особи набуває глибшого сенсу: постійна спонука учнів до енергійної, цілеспрямованої освіти, подолання пасивної і типової діяльності, спаду і застою в розумовій роботі.

2. Проаналізовано особливості процесу розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу, які передбачають систематичне і цілеспрямоване застосування інноваційних форм та методів навчання з урахуванням їх індивідуальних психологічних особливостей. Основою процесу розвитку творчого самовираження дітей означеної нозології повинна бути покладена естетична діяльність: естетична мобільність, естетико-культурна грамотність і соціальна дієздатність, що визначає способи орієнтування молодшого школяра у соціальній реальності при вирішенні виникаючих життєвих завдань, концентруючи духовну сутність особистості

Найголовнішим у процес розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є: збагачення їх естетичним досвідом, розширення сфери інтересів; підготовка до повноцінного, емоційно насиченого життя; розвиток комунікативних якостей. Інноваційні форми та методи навчання, зокрема такі як арт-терапія, не тільки виховують емоції,

розвивають художній смаки, творчу уяву дітей з інтелектуальними порушеннями, а і сприяють загальному психофізичному розвитку дітей, координацію рухів, підвищують життєвий тонус.

3. Визначено показники і стан розвитку творчого самовираження в дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями та критерії їх оцінювання. За результатами дослідження особливостей особистості учнів з інтелектуальними порушеннями виявлено переважання у шістьох учнів третього рівня успішності, оцінка якого знаходиться в межах 77,5–67,5 %. Серед навчальних предметів, які викладаються в школі, за результатами методики визначення ставлення дітей до навчальних предметів, переважають фізкультура і трудове навчання. Провідними мотивами, що лежать в основі позитивного ставлення до цих предметів є те, що ці предмети потрібні для майбутньої роботи, подобається як їх викладає вчитель. Результати анкетування учнів за анкетною «Оцінка рівня шкільної мотивації» показали переважання низького рівня шкільної мотивації. За результатами методики на визначення короткочасної образної пам'яті було виявлено, що у 58,3 % дітей образна пам'ять розвинена недостатньо. Результати перевірки стійкості уваги і динаміки працездатності учнів з інтелектуальними порушеннями вказують на те, що у дітей показники стійкості уваги та рівня психічної стійкості уваги знаходяться на середньому рівні, а ефективність роботи – на низькому.

4. Розкрито особливості впровадження гурткової роботи в спеціальній школі для учнів з інтелектуальними порушеннями, які передбачають її раціональну організацію, що сприяє більш глибокому і всебічному розвитку учнів, допомагає позитивно вирішувати завдання корекції і компенсації різних дефектів розвитку. Зазначений процес повинен реалізовуватись через низку взаємопов'язаних умов, таких як здійснення індивідуального підходу до учнів у процесі освітньої роботи, емоційна насиченість змісту поданого матеріалу, створення емоційно-позитивного фону навчання, готовність вчителів до організації творчої роботи учнів.

5. В ході дослідження було розроблено зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в процесі гурткової роботи в умовах спеціального освітнього закладу. Перш за все, була створена програма занять гуртка «Умілі руки», до якої запрошувалися учні, які за власним бажанням погодилися брати участь у заняттях гуртка. З метою формування позитивної мотивації до навчальних предметів впродовж занять у гуртку здійснювався безпосередній зв'язок з такими навчальними предметами як біологія, математика, фізика та географія.

На заняттях з дітьми акцентували увагу учнів не на виготовлення конкретного виробу, а на її конструктивній побудові, загальній закономірності пристрою виробу цього типу, демонстрували варіанти, щоб діти змогли б вдома самостійно зробити потрібний виріб. Запропоновані заняття впроваджувалися згідно розробленої експериментальної програми. Дана програма гуртка дозволила підвищити рівень стійкості уваги, спостережливості, пам'яті, дрібної моторики рук.

Результати формувального експерименту зафіксували покращення показників, що досліджувалися, у порівнянні з даними на початку експерименту. Показник інтелектуального розвитку у дітей, зріс: за високим рівнем на 16,7 %, за середнім на 8,4 %, за низьким – на 25,0 %. За результатами анкетування 66,7 % учнів по закінченню занять в гуртку отримали середній рівень шкільної мотивації, що на 8,4 % вище початкових показників. Якість запам'ятовування та відтворення образів у дітей, зросла: за високим рівнем на 8,3 %, за середнім на 16,6 %, за низьким – на 24,9 %. Значно збільшився відсоток учнів за показником стійкості уваги, що відповідає середньому і високому рівням – на 25,0 % та 8,4 % відповідно, а показник низького рівня зменшився на 35,4 %.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок про ефективність змісту гурткової роботи для розвитку творчого самовираження дітей з інтелектуальними порушеннями середнього шкільного віку в умовах закладу спеціальної освіти з обов'язковим визначенням та врахуванням їх

індивідуальних можливостей під час занять. Всі отримані в ході дослідження результати дали підстави розглядати трудове навчання та позаурочну роботу як принциповий елемент гармонійного розвитку дітей.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє відзначити, що проблему розвитку творчого самовираження дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями доцільно вирішувати за рахунок запровадження раціональної організації внутрішньошкільної гурткової роботи, що сприятиме більш глибокому і всебічному розвитку учнів, буде допомагати позитивно вирішувати завдання корекції і компенсації різних дефектів розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. М.: Наука, 198. 335 с.
2. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение в школе Ростов н /Д: Феникс, 2006. 332 с.
3. Алексеев Н. А. Понятие личностно-ориентированного обучения. *Завуч*. 1999. № 3. С. 113–126.
4. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. Минск: Изд-во Университетское, 1990. 560 с.
5. Андреева Г. М. Социальная психология. М.: Аспект Пресс, 1996. 415 с.
6. Басова Н. В. Педагогика и практическая психология : учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. 416 с.
7. Белухин Д. А. Личностно-ориентированная педагогика в вопросах и ответах М.: МПСИ, 2006. 312 с.
8. Берзінь В. І., Коцур Н. І., Гармаш Л. С. Основи психогієни. Київ-Переяслав-Хм. : Просвіта, 1997. 85 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : наук. видання. К. : Либідь, 2003. 280 с.
10. Богданцева І. П. Програма та поурочні методичні рекомендації для класів інтенсивної педагогічної корекції загальноосвітніх шкіл «Арт-терапія» 1–4 класи. Миколаїв : ЧДУ імені Петра Могили, 2011. 120 с.
11. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. М. : Академия, 2002. 320 с.
12. Бойко А. Е. Сучасні підходи до розуміння феномену самовираження особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. Вип. 14, кн. 2. 604 с.
13. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб. К. : Наш час, 2005. 176 с.

14. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность. Педагогика. М.: 1999. № 3. С. 3–8.
15. Бурно М. Е. Терапия творческим самовыражением (ТТС) в практической психологии и педагогике. *Психотерапия*. 2007. № 9. С. 54–60.
16. Власова Т. А., Певзнер М. С. Дети с отклонениями в развитии. М., 1973. 164 с.
17. Вовчик-Блакитна О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу. *Практична психологія*. 2006. № 4. С. 1–3.
18. Волков П. Б. Технология реализации личностно-ориентированного подхода в воспитании. *Аксиология современного воспитания в системе непрерывного образования*. Смоленск: СмолГУ, 2006. С. 144–148.
19. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К. : Академія, 2003. 576 с.
20. Волошина В. В., Волинська Л. В., Савицька С. О. Загальна психологія : практикум: навч. посіб. К.: Каравела, 2007. 280 с.
21. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. 480 с.
22. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. *Вопросы психологии*. 1996. № 6. С. 62–76.
23. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
24. Гнутель Я. Б. Виховна робота в сучасних умовах : теорія і методика : навч. посіб. Вид. 2-е. Тернопіль : АСТОН, 1998. 262 с.
25. Грибов Ю. А. Психолого-педагогические условия развития творческого самовыражения учащихся и учителей. *Вопросы психологии*. Режим доступа : www.vorpsy.ru/issues/1989/892/892057.htm
26. Давидюк Н. Керівнику гуртка, студії, творчого об'єднання. Рівне : РОШПО, 2009. С. 28–37.
27. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика. К. : Вища школа, 1985. 327 с.

28. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества. М. : Академический проект: Культура, 2005. 304 с.
29. Жук Н. Личностно-ориентированный урок: технология проведения и оценки. *Директор школы*. № 2. 2006. С. 53–57.
30. Забрамная С. Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей : учеб. для студ. дефектол. фак. педвузов и ун-тов. 2-е изд., перераб. М. : ВЛАДОС, 1995. 112 с.
31. Золотоверх В. Ігротерапія як засіб подолання порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Дефектологія*. 2004. № 4. С. 18–22.
32. Ілляшенко Т. Д., Рождественська М. В. Допоможіть дитині розвиватися. К.: ІЗМН, 2008. 96 с.
33. Колишкін О. В. Корекційна освіта : вступ до спеціальності : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2013. 392 с.
34. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. К. : Наук. Світ, 2010. 196 с.
35. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
36. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підруч. [для студ. вузів. 2е вид., випр. та доп.]. К. : Ельга, Ніка-центр. 2004. 400 с.
37. Лежнева Н.В. Урок в личностно- ориентированном обучении. *Завуч начальної школи*. № 1. 2002. С. 14–18.
38. Ливаренко Л. Особистісно орієнтовані технології у формуванні комунікативних компетентностей. *Дефектолог*. 2007. № 11. С. 21–23.
39. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики : учеб. пособ. Донецк : Лебідь, 2002. 327 с.
40. Личностно-ориентированное образование: история, теория, технология : сб. науч. тр. Воронеж: ВГПУ, 2005. 231 с.
41. Лукьянова М.И. Теоретико-методологические основы организации личностно-ориентированного урока // Завуч. – № 2. 2006. – с. 5-21.

42. Мальковская Т. Н. Воспитание социальной активности старших школьников : учеб. пособ. Л. : ЛГПИ имени А. И. Герцена, 1973. 172 с.

43. Матвеева М. П., Миронова С. П. Коррекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. Кам.-Под., 2005. 164 с.

44. Мерсіянова Г. М. Коррекційна спрямованість змісту трудового навчання розумово відсталих школярів. *Теорія і практика олігофренопедагогіки*. Вип. 4. 2010. С. 13–17.

45. Міхелі С. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського як концептуальна основа особистісно-орієнтованого підходу. *Початкова школа*. 2003 р. № 9. С. 5.

46. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2008. 204 с.

47. Миронова С. П. Коррекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський, 2015. 312 с.

48. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития (Олигофренопедагогика) / под ред. Б. П. Пузанова. М. : Академия, 2000. 270 с.

49. Обучение и воспитание детей во вспомогательной школе : пособ. для учит. и студ. дефектолог. ф-тов пед. ин-тов / под ред. В. В. Воронковой. М. : Школа-Пресс, 1994. 416 с.

50. Основи дитячої патопсихології. Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. К. : Главник, 2008. 160 с.

51. Основи корекційної педагогіки: навч. посіб. / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева; за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені І. Огієнка, 2010. 264 с.

52. Пехота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. Освітні технології: навч.-метод. посіб. К. : А.С.К., 2002. 255 с.

53. Подбerezський М. К. Характеристика особливостей педагогічної взаємодії. *Вісник Дніпропетр. ун-ту імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». 2011. № 2. С. 31–35.

54. Разина Н. А. Технологические характеристики личностно-ориентированного урока. *Завуч*. № 3. 2004. С. 125–127.

55. Решетников Е. Е. Личностно-ориентированный образовательный процесс. *Специалист*. М. : 1995. № 10. С. 32–34.
56. Рубинштейн С. Л. Психология умственно отсталого школьника. М., 1986. 192 с.
57. Синьов В. М., Бондар В. І. Освітня інтеграція учнів з інтелектуальними порушеннями : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 398 с.
58. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : підруч. К. : Знання, 2008. С. 214–229.
59. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підруч. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Частина І. 238 с.
60. Соціометрія. Для визначення статусу учня у класі. Самооцінка учня. Упоряд.: С. Максименко, Н. Шевченко, О. Главник. К. : Главник, 2004. С. 35–38.
61. Спеціальна психологія. Тексти. Частина І / за ред. М. П. Матвеевої, С. П. Миронової. К-Подільський: К-ПДПУ, інформ.-видавн. відділ, 1999. 158 с.
62. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами : метод. посіб. / під заг. ред. Н. З. Софій. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 66 с.
63. Сухомлинська О. В. Теоретичні основи виховання і діяльності позашкільних закладів. *Початкова школа*. 1995. №1. С. 28–30.
64. Тименко В. П. Гурткова робота з трудового навчання. *Початкова школа*. 1996. № 3. С. 33–39.
65. Тупаногов Б. К. Коррекційно-педагогічна робота в системі освіти дітей з порушеннями розумового та фізичного розвитку. *Дефектологія*. 2002. № 7. С. 7–11.
66. Український дефектологічний словник. Л. В. Вавіна, А. М. Висоцька, В. В. Засенко та ін.; за ред. В. І. Бондаря. К. : Милосердя України, 2001. 211 с.
67. Филенко Ф. П. Поделки из природных материалов. М., Просвещение, 1976. С. 4–58.

68. Формування позитивного відношення до навчально-трудової діяльності учнів допоміжної школи / під ред. Н. М. Стадненко. К. : Рад. шк., 1982. С. 16–68.

69. Фридман Л. М. Концепция личностно-ориентированного образования. *Завуч*. М: 2000. № 8. С. 77–87.

70. Хохліна О. П. Удосконалення змісту навчання та особливості оцінювання навчальних досягнень учнів допоміжної школи. *Дефектологія*. 2002. № 3. С. 9–13.

71. Шевченко С. Г. Новое в коррекционно-развивающем обучении детей с трудностями в обучении. *Дефектология*. 2001. № 4. С. 21–24.

72. Черныш И. Г. Поделки из природных материалов. М., АСТ-Пресс, 1999. С. 5–135.

73. Шевцов А. Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : монографія. К.: НТІ «Інститут соціальної політики», 2004. 240 с.

74. Шипицына Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушениями интеллекта. 2-е изд., перераб. и дополн. СПб. : Речь, 2005. 477 с.

75. Шкурупій К. І. Особливості впровадження гурткової роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців*. Ч I : зб. наук. праць VIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (19 травня 2021 р.) : вип. 9. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 338–343.

76. Шкурупій К. І. Зміст процесу розвитку творчого самовираження в учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі гурткової роботи. *Корекційно-реабілітаційна діяльність : стратегії розвитку у національному та світовому вимірі* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (24 листопада 2021 р., м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 352–356.

77. Шоган В. В. Технология личностно ориентированного урока : учеб.-метод. пособ. для учит., метод., кл. рук-лей, студ. пед. учеб. завед., слушателей ИПК. Ростов-на-Дону: Учитель, 2003. 157 с.

78. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. М. : Сентябрь, 2000. 112 с.

79. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения. *Вопросы психологии*. 1995. № 2. С. 16–23.

80. Якобсон С. Г. Психологические проблемы развития детей. М., 2004. 224 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика розумового розвитку (за Є. Замбіцявіченої)

Субтест 1

Вибери одне зі слів, зазначених в дужках, щоб правильно закінчити розпочату пропозицію.

1. У чобота є ... (шнурок, пряжка, підошва, ремінці, гудзик).
2. У теплих краях живе ... (ведмідь, олень, вовк, верблюд, тюлень).
3. У році ... (24, 3, 12, 4, 7) місяців.
4. Місяць зими ... (вересень, жовтень, лютий, листопад, березень).
5. Вода завжди ... (прозора, холодна, рідка, біла, смачна).
6. У дерева завжди є ... (листя, квіти, плоди, корінь, тінь).
7. Місто України ... (Париж, Москва, Лондон, Варшава, Київ).
8. Час доби ... (місяць, тиждень, рік, день, сторіччя).
9. Найбільший птах ... (орел, страус, павич, журавель, пінгвін).
10. При нагріванні рідина випаровується ... (ніколи, час від часу, іноді, часто, завжди).

Субтест 2

Тут у кожному рядку написано п'ять слів, з яких чотири можна об'єднати в одну групу і дати їй назву, а одне слово до цієї групи не відноситься. Це „зайве” слово треба знайти і виключити його.

Тюльпан, лілія, квасоля, ромашка, фіалка.

Річка, озеро, море, міст, болото.

Лялька, ведмежа, пісок, м'яч, лопата.

Київ, Харків, Москва, Донецьк, Одеса.

Тополя, береза, ліщина, липа, осика.

Окружність, трикутник, чотирикутник, указка, квадрат.

Іван, Петро, Нестеров, Макар, Андрій.

Курка, півень, лебідь, гусак, індик.

Число, поділ, віднімання, додавання, множення.

Веселий, швидкий, сумний, смачний, обережний.

Субтест 3

Уважно прочитайте ці приклади. У них написана перша пара слів, які знаходяться в якомусь зв'язку між собою (наприклад: ліс / дерево). Праворуч – одне слово перед рискою (наприклад: бібліотека) і п'ять слів за рискою (наприклад: сад, двір, місто, театр, книги). Тобі потрібно вибрати одне слово з п'яти, що пов'язане зі словом (бібліотека) точно так само, як це зроблено в першій парі слів: (ліс / дерева). Значить, потрібно встановити, по-перше, який зв'язок між словами ліворуч, а потім встановити такий же зв'язок в правій частині.

Огірок / овоч = ромашка / бур'ян, роса, садок, квітка, земля

Учитель / учень = лікар / нирка, хворі, палата, хворий, термометр

Город / морква = сад / паркан, яблуня, колодязь, лава, квіти

Квітка / ваза = птах / дзьоб, чайка, гніздо, яйце, пір'я

Рукавичка / рука = чобіт / панчохи, підошва, шкіра, нога, щітка

Темний / світлий = мокрий / слизький, сухий, теплий, холодний

Годинник / час = термометр / скло, температура, ліжко, хворий, лікар

Машина / мотор = човен / ріка, моряк, болото, вітрило, хвиля

Стілець / дерев'яний = голка / гостра, тонка, блискуча, коротка, сталева

Стіл / скатертина = підлога / меблі, килим, пил, дошка, цвяхи

Субтест 4

Ці пари слів можна назвати одним словом, наприклад: брюки, сукні – одяг; трикутник, квадрат – фігури.

Придумай назву до кожної пари:

Мітла, лопата –

Окунь, карась –

Літо, зима –

День, ніч –

Червень, липень –

Дерево, квітка –

Слон, мураха –

Оцінка та інтерпретація результатів

Субтест 1

Якщо відповідь на перше завдання правильне, постає запитання: „Чому не шнурок?”. Після правильного пояснення, рішення оцінюється в 1 бал, при неправильному – 0,5 бала. Якщо відповідь помилкова, використовується допомога, яка полягає в тому, що дитині пропонується подумати і дати іншу, правильну відповідь. За правильну відповідь після другої спроби ставиться 0,5 бала. При вирішенні наступних проб уточнюючі питання не задаються.

Субтест 2. При правильному поясненні ставиться 1 бал, при помилковому – 0,5 балів.

Субтест 3, 4. Оцінки аналогічні вищенаведеним. Підраховується сума балів, отриманих за виконання окремих субтестів і загальна бальна оцінка за чотири субтеста в цілому. Максимальна кількість балів, яку може набрати обстежуваний за вирішення всіх чотирьох субтестів – 40 (100% оцінки успішності). Оцінка успішності (ОУ) рішення субтестів визначається за формулою:

$$\text{ОУ} = \frac{X * 100 \%}{40},$$

де X – сума балів, отриманих дитиною.

На основі сумарного бала визначається рівень успішності:

4-й рівень – 32 бали і більше (80-100% ОУ);

3-й рівень – 31,5-26,0 бала (79,9-65% ОУ);

2-й рівень – 25,5-20,0 бала (64,5-50% ОУ);

1-й рівень – 19,5 і менше (49,9% і нижче).

Додаток Б

Методика вивчення ставлення до навчальних предметів

(за Г. Казанцевою)

Розділ I

Назви з усіх досліджуваних у школі предметів твої

А. Улюблені _____

Б. Неулюблені _____

Розділ II

Підкресли причини, що характеризують твоє ставлення до предмета.

Допиши відсутні.

Люблю предмет тому, що:

1. Даний предмет цікавий
2. Подобається, як викладає вчитель
3. Предмет потрібно знати всім
4. Предмет потрібен для майбутньої роботи
5. Предмет легко засвоюється
6. Предмет змушує думати
7. Предмет вважається вигідним
8. Вимагає спостережливості, кмітливості
9. Предмет вимагає терпіння
10. Предмет цікавий
11. Товариші цікавляться цим предметом
12. Цікаві окремі факти
13. Батьки вважають цей предмет важливим
4. Хороші відносини з учителем
15. Учитель часто хвалить
16. Учитель цікаво пояснює
17. Отримую задоволення при його вивченні
18. Знання з предмету необхідні для вступу в інститут
19. Предмет допомагає розвивати загальну культуру

20. Предмет впливає на зміну знань про навколишній світ

21. Просто цікаво

Не люблю предмет тому що:

1. Даний предмет не цікавий

2. Не подобається, як викладає вчитель

3. Предмет не потрібно знати всім

4. Предмет не потрібен для майбутньої роботи

5. Предмет важко засвоюється

6. Предмет не змушує думати

7. Предмет не вважається вигідним

8. Не вимагає спостережливості, кмітливості

9. Предмет не вимагає терпіння

10. Предмет не цікавий

11. Товариші не цікавляться цим предметом

12. Цікаві тільки окремі факти

13. Батьки не вважають цей предмет важливим

14. Погані стосунки з учителем

15. Учитель рідко хвалить

16. Учитель нецікаво пояснює

17. Не отримую задоволення при його вивченні

18. Знання з предмету не відіграють істотної ролі при вступі до інституту

19. Предмет не сприяє розвитку загальної культури

20. Предмет не впливає на зміну знань про навколишній світ

21. Просто нецікаво

Розділ III

Чому ти взагалі вчишся? Підкресли найбільш відповідну до цього питання відповідь або допиши свій варіант.

1. Це мій обов'язок.

2. Хочу стати розумним.

3. Хочу бути корисним громадянином.

4. Не хочу підводити свій клас.
5. Хочу бути розумним і ерудованим.
6. Хочу домогтися повних і глибоких знань.
7. Хочу навчитися самостійно працювати.
8. Всі навчаються і я теж.
9. Батьки змушують.
10. Подобається отримувати гарні оцінки.
11. Щоб похвалив учитель.
12. Щоб товариші зі мною дружили.
13. Для розширення розумового кругозору.
14. Класний керівник змушує.
15. Хочу вчитися.

Обробка результатів

Перший розділ складений з метою виявлення бажаних навчальних предметів, другий – причин кращого ставлення до них, третій – для з'ясування того, чому учень взагалі вчиться, які мотиви переважають (світоглядні, суспільні, практично значимі, особистісні та ін), на основі чого робиться відповідний висновок про провідні мотиви, що лежать в основі позитивного чи негативного ставлення до окремих предметів і до вчення в цілому.

Додаток В

Оцінка рівня шкільної мотивації

Анкета для визначення шкільної мотивації учнів:

Інструкція випробуваному: «Я буду задавати тобі запитання і пропонувати три варіанти відповіді на нього. Ти назвеш мені обрану відповідь».

Експериментатор робить помітку, яку відповідь вибрала дитина.

1.Тобі подобається в школі чи не дуже?

- Не дуже
- Подобається
- Не подобається

2.Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю йдеш до школи або тобі часто хочеться залишитися вдома?

- Частіше хочеться залишитися вдома
- Буває по-різному
- Йду з радістю

3. Якби вчитель сказав, що завтра в школу необов'язково приходити всім учням, які бажають можна залишитися вдома, ти пішов би до школи чи залишився вдома?

- Не знаю
- Залишився б вдома
- Пішов би до школи

4. Тобі подобається, коли у вас скасовують які-небудь уроки?

- Не подобається
- Буває по-різному
- Подобається

5. Ти хотів би, щоб тобі не задавали домашніх завдань?

- Хотів би
- Не хотів би
- Не знаю

6. Ти хотів би, щоб у школі залишилися тільки перерви?

- Не знаю
- Не хотів би
- Хотів би

7. Ти часто розповідаєш про школу батькам?

- Часто
- Рідко
- Не розповідаю

8. Ти хотів би, щоб у тебе був інший вчитель?

- Точно не знаю
- Не хотів
- Хотів би

9. У тебе в класі багато друзів?

- Мало
- Багато
- Немає друзів

10. Тобі подобаються твої однокласники?

- Подобаються
- Не дуже
- Не подобаються

Оцінка результатів: відповідь дитини, що свідчить про його позитивне ставлення до школи і перевазі їм навчальних ситуацій, оцінюється в 3 бали, нейтральна відповідь (не знаю, буває по-різному) оцінюється в 1 бал. Відповідь, що дозволяє судити про негативне ставлення дитини до тієї чи іншої шкільної ситуації, оцінюється в 0 балів.

Максимальна оцінка 30 балів, а рівень в 10 балів служить кордоном дезадаптації.

Встановлено 5 основних рівнів шкільної мотивації:

25-30 балів – висока шкільна мотивація;

20-24 бали – нормальна шкільна мотивація;

15-19 балів – позитивне ставлення до школи, але школа приваблює більше поза навчальної діяльністю.

10-14 балів – низька шкільна мотивація;

Нижче 10 балів – негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптацію.

Додаток Г

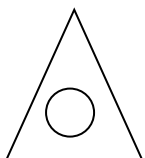

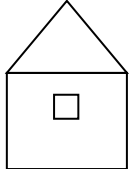
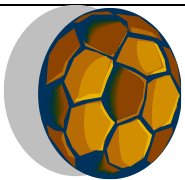

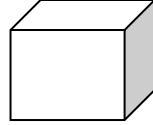
Методика «Образна пам'ять»

Мета: вивчення короткочасної образної пам'яті.

Опис: в якості одиниці обсягу пам'яті приймається образ (зображення предмету, геометрична фігура, символ). Досліджуваному пропонується за 20 секунд запам'ятати максимальну кількість образів з запропонованої таблиці (мал.1). Потім протягом однієї хвилини він повинен відтворити ті образи, які запам'яталися йому найбільше.

Інструкція: „Зараз я покажу вам таблицю з малюнками. Спробуйте запам'ятати як найбільше образів із запропонованих. Після того як я приберу таблицю, спробуй назвати запам'ятовані тобою образи”. Час показу таблиці – 20 секунд.

Оцінка: Підраховується кількість вірно відтворених образів. В нормі – це 6 і більше правильних відповідей.

	2		В
			
			
CO₂			

Додаток Д

Методика «Таблиці Шульте»

Мета: визначення стійкості уваги і динаміки працездатності (рівня сенсомоторних реакцій).

Досліджуваному по черзі пропонуються п'ять таблиць, на яких у довільному порядку розміщені числа від 1 до 25 (рис. 1–5). Досліджуваний ішукає, показує і називає числа у порядку їх зростання. Проба повторюється з п'ятьма різними таблицями. Час пошуку чисел фіксується секундоміром.

Інструкція. Дослідженому показують першу таблицю: „На цій таблиці числа від 1 до 25 розміщені не по порядку”. Потім таблицю закривають і продовжують: „Покажи і назви всі числа по порядку від 1 до 25. Намагайся робити це як можна швидше і без помилок”. Таблицю відкривають і одночасно з початком виконання завдання вмикають секундомір. Друга, третя і наступні таблиці пред'являються без інструкцій.

За допомогою цього тесту можна вирахувати ще й такі показники, як ефективність роботи (EP), психічна стійкість (ПС):

$$EP = \frac{T1 + T2 + T3 + T4 + T5}{5}$$

де T1 – час роботи з першою таблицею;

T2 – з другою;

T3 – з третьою;

T4 – з четвертою;

T5 – з п'ятою.

Психічна стійкість вираховується за формулою:

$$ПС = \frac{T4}{EP}$$

Показник результату менше 1,0 свідчить про хорошу психічну стійкість, відповідно, чим вище даний показник, тим гірше психічна стійкість досліджуваного при виконанні заданої роботи.

Таблиці Шульте

14	9	2	21	13
22	7	16	5	10
4	25	11	18	3
20	6	23	8	19
15	24	1	17	12

рис. 1

2	13	1	8	20
17	6	25	7	11
22	18	3	15	19
10	5	12	24	16
14	23	4	9	21

рис. 2

3	11	1	19	24
2	20	18	5	10
4	13	25	16	7
17	6	14	9	12
22	3	8	15	23

рис. 3

5	21	23	4	25
11	2	7	13	20
24	17	19	6	18
9	1	12	8	14
16	10	3	15	22

рис. 4

3	17	21	8	4
10	6	15	25	13
24	20	1	9	22
19	12	7	14	16
2	18	23	11	5

рис. 5

Додаток Е

Анкета «Що мені подобається»

Питання анкети:

- 1) Якщо у тебе є вільна хвилинка ти любиш:
 - а. вишивати;
 - б. виготовляти вироби з бісеру;
 - в. в'язати гачком;
 - г. конструювати і моделювати;
 - д. виготовляти сувеніри з різних матеріалів (картон, природні матеріали, текстильні матеріали);
- 2) Тобі найбільш подобається працювати з:
 - а. тканиною, нитками, бісером;
 - б. папером та картоном;
 - в. з дерев'яними та залізними предметами;
 - г. з різними природними матеріалами;
 - д. з пластиліном, глиною;
- 3) Що ти хотів би зробити із вибраного матеріалу?
 - а. вирізати дерев'яну дощечку;
 - б. створити прикрасу для свого одягу;
 - в. виготовити виріб з бісеру
 - г. виготовити аплікацію, панно;
 - д. і свій варіант.
- 4) Скільки часу ти приділив би улюбленій справі?
 - а. по півгодини кожен день;
 - б. по годині через день;
 - в. декілька годин, 2-3 рази на тиждень.

Додаток Ж

Методика вивчення комунікативних схильностей

Обладнання: силуетні зображення рукавичок, 2 набори по 6 кольорових олівців.

Інструкція

1 серія. Двом дітям одного віку дають по одному зображенню рукавички і просять прикрасити їх, але так, щоб вони склали пару, були однаковими. Пояснюють, що спочатку потрібно домовитись, який узор малювати, а потім приступають до безпосереднього малювання. Діти отримують по однаковому набору олівців.

2 серія. Дітям пропонують зробити те ж саме, але дають один набір олівців, попереджаючи, що оліцями потрібно ділитись.

Важливо, щоб діти виконували завдання самостійно.

Оцінка результатів

Аналізують, як протікала взаємодія дітей в кожній серії, за наступними ознаками:

1) чи вміють домовлятися, приходять до спільного рішення, як вони це роблять, які засоби використовують: умовляють, переконують, змушують тощо;

2) як здійснюють взаємний контроль по ходу виконання діяльності: чи помічають один у одного відступи від першопочаткового задуму, як на них реагують;

3) як відносяться до результатів діяльності своєї і партнера;

4) чи здійснюють взаємодопомогу по ходу малювання, в чому це проявляється;

5) чи вміють раціонально використовувати засоби діяльності (ділитись олівцями в різних серіях).

Додаток 3
Методика «Вигадай гру»
(діагностика організаційних схильностей)

Дитина отримує завдання за 5 хвилин вигадати якусь гру і докладно розповісти про неї, відповідаючи на наступні запитання експериментатора:

1. Яку назву має гра?
2. В чому вона полягає?
3. Скільки людей необхідно для гри?
4. Які ролі отримують учасники в грі?
5. Як буде відбуватись гра?
6. Які правила гри?
7. Чим повинна закінчуватись гра?
8. Як будуть оцінюватись результати гри і успіхи окремих учасників?

Оцінка результатів

У відповідях дитини повинна оцінюватись не мова, а зміст вигаданої гри. В зв'язку з цим, запитуючи дитину, необхідно допомагати їй – постійно задавати уточнюючі питання, які, в той же час, не повинні підказувати відповіді.

Критерії оцінки змісту вигаданої дитиною гри в даній методиці наступні:

- оригінальність і новизна;
- продуманість деталей гри;
- наявність в грі різноманітних ролей її учасників;
- наявність в грі визначених правил;
- точність критеріїв оцінки успішності проведення гри.

За кожним з цих критеріїв вигадана дитиною гра може оцінюватись від 0 до 2 балів. Оцінка 0 балів означає повну відсутність в грі будь-якого з перерахованих критеріїв (по кожному з них в балах гра оцінюється окремо). 1 бал – наявність, але слабка вираженість в грі даного критерію. 2 бали – присутність і чітка вираженість в грі відповідних критеріїв.

За всіма критеріями вигадана дитиною гра в сумі може отримати від 0 до 10 балів. І на основі загальної кількості балів можна зробити висновок про рівень розвитку організаторських схильностей дитини.

Висновки про рівень розвитку організаторських схильностей дитини:

8-10 балів – високий.

5-7 балів – середній.

0-4 бали – низький.